

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Јубљана), д-ра *Павловића Миливоја*
(Нови Сад), д-ра Скока Пеџра (Загреб), д-ра *Сшевановића Михаила*
(Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храсће Маџа* (Загреб)

XXI КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1955—1956

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ ПАДЕЖНИХ ВРЕМЕНСКИХ КОНСТРУКЦИЈА

І. УВОД

§ 1. Сви се зависни падежи у словенским језицима могу употребити за обележавање времена; датив само у вези с предлозима,¹ остали и у тој вези и ван ње.

Питање функционисања система словенских временских конструкција претставља један од најкомпликованијих и најмање обрађених проблема словенске граматике. Остали су, поред осталог, недовољно разјашњени односи између најстаријих, основних падежних временских категорија — старих словенских временских падежа без предлога.

Ја ћу овде покушати, прво, да утврдим принципе на којима се заснива систем употребе временских падежа без предлога у српскохрватском језику, и друго, да, пратећи развој значења ових падежа у српскохрватском језику а водећи притом рачуна о приликама у осталим словенским језицима, објасним природу и међусобне односе одговарајућих старих, општесловенских категорија.

Пре него што пређем на конкретну проблематику морам учинити неколико начелних напомена.

§ 2. Све временске падежне конструкције требало би, по моме мишљењу, делити на две основне групе: локациону и оријентациону.

¹ Додуше, баш су из српскохрватског забележени овакви примери: *Prvom petku a turskome svetku onda će ti odsjecati glavu...*, *kada jutru o zorici bilo...* *Je li vama komu dobu sunce?*... (Luka Zima, *Некоје, већином синтактичне разлике између čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb, 1887, 222), али они претстављају сасвим усамљену, локалну појаву, безначајну у односу на целокупну систему временских конструкција у словенским језицима уопште, а у српскохрватском посебно.

Ако тренутак вршења радње пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, онда та падежна конструкција има локационо временско значење (напр.: *враћио се у суботу, пушоваће у мају, родио се прошлог месеца* и сл.).

Ако тренутак вршења радње не пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, већ се помоћу тог обележеног временског отсека, као помоћу познате тачке у времену, само оријентишемо да бисмо одредили право место у времену тренутка вршења радње, онда дата падежна конструкција има оријентационо временско значење (напр.: *дошао је кући пред зору, дошао је уочи Нове године, наћи ћемо се пре понедељника, ошћушоваће после празника, олуја је почела око поноћи* и сл.).

Треба истаћи да се само локационо временско значење може обележити у словенским језицима падежом без предлога; кад је оријентационо у питању, јавља се обавезно предлошка конструкција.

§ 3. Локациону категорију могли бисмо поделити на две групе: статичку и динамичку.

Статичким временским конструкцијама ја бих назвала све оне облике којима указујемо на какав отсек времена немајући притом првенствено у виду његово протицање, пролажење (напр.: *оженио се у мају, враћиће књиге у четвртак, биће велика свечаност на дан победе*).

Динамичким временским конструкцијама ја бих назвала оне облике којима се, напротив, баш истиче време у своме току, одмицању (напр.: *медвед спава преко зиме; њена болест је напредовала током године; шај посао је радила месецима*).

Између ових двеју категорија нема чврстих граница. Динамичка конструкција искључује у своме значењу моменат статичности. Али значење статичке конструкције, иако није првенствено динамичког типа, може често да се протумачи и у динамичком смислу (напр.: *У пролеће цветашу воћке* = кад је пролеће..., у току пролећа..., кад год је пролеће; *много ћемо радиши идућег дана* = кад буде идући дан..., у току идућег дана). То показује

да је динамичка конструкција обележена, док је, међутим, статичка необележена¹.

Требало би разликовати два типа динамичког значења: моциони, основни тип динамичког значења — значење „у току...“, „током...“ (кретање кроз одређено време: *сјава преко зиме*) и итеративни — значење „кад год“..., „сваки пут кад...“ (понављање одређеног времена: *недељом се не ради*).

Истичем да ћемо се у овом раду задржати само на испитивању локационих временских падежа статичког типа (сматрам да је једино инструментал био права динамичка временска категорија у индоевропским, односно словенским језицима²; према томе, само инструментал не улази у оквир нашег испитивања).

§ 4. Локационом конструкцијом смешта се тренутак вршења радње у одређени простор времена. Према томе, утврђивање времена које одговара тренутку вршења радње претставља, уствари, идентификацију времена, тј. ближе одређивање, прецизирање једног отсека у простору времена. Ова констатација је од основног значаја за разумевање функционисања системе временских локационих конструкција.

Време се за нас састоји, пре свега, од временских јединица које нам служе за мерење времена — секунд, минут, час, дан, седмица, месец, година. Јединице временске мере претстављају време одређено само у погледу количине. Према томе, указивањем на јединице временске мере ми не постижемо ништа у погледу сазнавања времена које одговара тренутку вршења радње. Увек, у сваком тренутку је и сат, и дан, и година — једном речју — увек је исто, безлично време у протицању. Ако кажемо: „сестра се родила у дану, у месецу, у години“ ми ништа нисмо рекли о датуму сестриног рођења.

Да би се одредило време, потребно је из низа безличних, једнаких јединица временске мере издвојити једну; тј. идентификовати је, учинити је различитом од осталих.

¹ Ови су изрази употребљени према енглеском *marked — unmarked* и француском *marqué — non marqué*. Француски и енглески термини су, међутим, не много срећни и не сасвим адекватни преводи немачких израза *merkmalhaltig — merkmallos*. Пошто се ни у нашем језику, као ни у енглеском и француском, не може наћи реч која најпотпуније одговара немачким изразима, то се ја ипак држим термина којима се служе Французи и Енглези.

² В. Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* Београд 1954, 126—133.

Ово постижемо везивањем каквог догађаја за јединицу временске мере (напр.: *догодило се на дан њеног венчања, догодило се ње исте године* [= године кад се догодило оно о чему смо говорили]) или одмеравањем места јединице временске мере према познатој тачци у времену-моменту садашњости (напр.: *догодило се прошле године*) или, најзад, одбројавањем према једној временској јединици која је условно проглашена за прву (напр.: *родио се 1923 године* — година је одбројана према години која је по општем договору везана за одређени догађај и узета као прва). Другим речима, да бисмо помоћу какве јединице временске мере сазнали време, потребно је да ту јединицу актуализујемо у смислу Балијевог тумачења овог процеса¹.

Из свега овога истиче практично правило:

Именица са значењем јединице временске мере може да обележи време у које пада тренутак вршења радње само ако је уз њу употребљена каква ближа одредба.

Одређеност јединице временске мере, па према томе и њена способност да обележи време је, дакле, само оказионална, у зависности од момента актуализације.

Сасвим посебну категорију претстављају они временски појмови, у основици јединице временске мере, који су моменат извршене идентификације понели као константни, и чак најбитнији, саставни део своје природе. У питању су имена дана (понедељак, уторак, среда...) и месеци (јануар, фебруар, март...).

Под именима дана и месеца подразумевамо јединице временске мере које су чланови једне условке временске сукцесије (низ од седам дана, низ од дванаест месеци) у којој је сваки члан, с обзиром на условни критериј „који је по реду“, идентификован као први, други, трећи итд. (*понедељак* = први дан у недељи, *уторак* = други дан у недељи, итд.; *јануар* = први месец у години, *фебруар* = други месец у години, итд.).

Помоћу ових, константно идентификованих временских појмова може се увек фиксирати време, без обзира да ли је у конкретном случају употребљена одредба-актуализатор или не (исп.: *вратио се у понедељак, завршиће посао у мају*).

¹ В. Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950 77 et passim.

Именима дана и месеци обележене су условне временске сукцесије. Постоје, међутим, и природне временске сукцесије — одређени периоди дана и године: зора, јутро, вече, пролеће, лето, јесен, зима. Ови појмови — називаћемо их отсада појмовима-периодима — нису онако најчистије, најнепосредније временски као идентификоване јединице временске мере; они не значе искључиво време, већ такође, па чак и у првом реду, посебне квалитативне појаве које, захватајући изврстан временски простор, самим тим тај временски простор ближе одређују, идентификују (*јутро* = време кад је сунце тек изашло; *вече* = време кад је сунце тек зашло; *лето* = време топлоте и бујања вегетације; *зима* = време хладноће и замрлости вегетације, итд.). На основу оваквих, реалних диференцијалних момената везаних за њихову природу, појмови-периоди се јављају као идентификоване временске категорије помоћу којих прецизирамо време вршења радње (исп.: *врашио се у зору, родио се у пролеће*).

Још посредније временске појмове претстављају појмови-празници, тј. поједини дани или групе дана које смо условно идентификовали на тај начин што смо за њих везали изврстан догађај, успомену на неку личност и сл. (Божих, Нова година, Први мај, Духови и сл.). Кад евоцирамо појмове-празнике ми, додуше, можемо мислити баш на прецизирано време (напр.: *умро је на Божић* = умро је на дан у који се празнује Божић — као да је речено: умро је 25 јула, умро је у недељу), али ипак у чешће прилика не мислимо искључиво на време, већ у првом реду на све оно што појам-празник као такав значи, што носи собом (напр.: *једе посно на Божић* = једе посно у одређеној прилици празновања Божића када сви мрсе). У том се смислу састоји поменути посредност ових временских појмова.

Овим се завршава преглед појмова који су по природи, непосредније или посредније, временског типа. Време се, уосталом, може обележити и указивањем на изврстан догађај ако се притом има у виду да се тренутак у који се тај догађај збива поклапа са тренутком вршења дате радње (напр.: *посвађали су се на расстанку* = посвађали су се приликом расстанка, у тренутку расстанка; *упознали смо се на њеном венчању* = упознали смо се приликом њеног венчања, кад се она венчавала), али то више нису уопште у питању прави временски појмови, тако да је и

прецизирање времена са свим индиректно. Овај факат, као, уосталом, и све досад поменуте разлике у природи правих временских појмова постаје релевантан при одабирању одговарајуће лингвистичке категорије.¹

У схеми, ако се примени критериј „директно према индиректном сазнавању времена“, ред по коме се нижу појмови којима се мери време био би следећи:

I	константно идентификоване јединице временске мере	оказионално идентификоване јединице временске мере
II	појмови - периоди	
III	појмови - празници	
IV	невременски појмови	

§ 5. С обзиром на чињеницу да ми проучавамо локационо-статичку групу конструкција која је, за разлику од динамичке, необележена у погледу критерија „статичност—динамичност“, треба повести рачуна о психолошким моментима који условљавају у овом погледу неутрални карактер статичких конструкција.

Реална је чињеница да се време увек јавља са одређеном димензијом — дужином трајања. Према овоме би требало очекивати да наша претстава о времену буде увек димензионална — линеарна. Када је динамичка конструкција у питању, онда је, разуме се, димензионална концепција времена обавезна. Ово значи да је у перспективи чисте апстракције време тада — специфична линија у кретању. Ако изолујемо прави динамички моменат — претставу о кретању — добијамо временски појам статички замишљен. Питање је само у овоме: да ли га ми тада и даље замишљамо линеарно или не?

¹ У српскохрватском напр. употребљава се, између осталог, предлог на за обележавање временске ситуације. Да ли ће се он повезати с акузативом или локативом зависи од природе датог појма. Ако је тај појам правог временског карактера употребиће се акузативна конструкција (*ујознали су се на дан њеног венчања*), ако је невременског — локативна (*ујознали су се на њеном венчању*).

Искључивање претстава о дужини времена није обавезан услов који се поставља при одређивању једне временске ситуације као статичне. У једним се случајевима чак свест о димензији времена јавља као психолошка компонента која добија своју улогу у одређивању лингвистичких, факата; у другим, међутим, она нема никаквог значаја. Све зависи од природе појма о коме је реч, односно од конкретне ситуације.

На дужину времена напр. не мислимо онда када су у питању имена дана — стога што је у таквим случајевима психолошки, па према томе и лингвистички, једино важан идентификациони момент, тј. чињеница да овде обележавање времена значи издвајање на основу посебног момента једне временске јединице из низа истоветних временских јединица чија је дужина позната. Карактеристично је у вези с тим да српскохрватске статичке конструкције типа *у субошу*, *у недељу* и сл. не добијају никада динамичку значењску нијансу, ни моционог ни итеративног типа, тако да је потребно употребити изразито динамичку категорију — инструментал ако се жели да нагласи итеративност ситуације (исп. *доћи ће у субошу* према *долазиће субошом*).

Сасвим је друкчији случај кад су у питању појмови-периоди. При одређивању времена помоћу ових појмова пажња није концентрисана само на једној психолошкој компоненти њихове природе, већ се све овакве компоненте подједнако узимају у обзир. Временски период замишљамо као дужи, у специфичном смислу одређени простор времена, што уједно значи да је у таквом случају претстава о димензији времена често — увек с обзиром на конкретну ситуацију — јасно присутна у свести. Отуда се значење статичке конструкције може протумачити и у динамичком смислу — *сеје се у пролеће* значи и у време пролећа и за време пролећа и кад год је пролеће. Карактеристично је у вези с тим да се, за разлику од претходног случаја, овде не јавља — у књижевном језику бар — према статичкој конструкцији *у пролеће* динамички инструментал итеративног типа *пролећем* као директан опозит.

Овакви, изразито неутрални случајеви, свакако су дали повода за исправну констатацију до које су дошли поједини научници о томе да се значења „у време“ и „за време“ често тако мешају да их је тешко раздвојити.¹

¹ „... denn beide [die Bedeutungen: „wann“ und „für welche Zeit, auf wie lange“] kommen sich mitunter so nahe, dass man zu keiner sicheren Auffassung der einschlägigen Stellen gelangt“ истиче Е. Fraenkel у своме раду *Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen*, Heidelberg 1929, 77.

Свест о димензији времена јесте психолошки моменат који повезује статичку конструкцију с динамичком. Докле он постоји као присутна количина о којој треба водити рачуна у појединим случајевима, статичка конструкција, теориски и глобално посматрано, јесте необележена у смислу критерија статика-динамика. У конкретној ситуацији, међутим, могућне су у овом погледу различите варијације; све зависи, као што смо истакли, од природе датог временског појма односно од тога шта све ми имамо у виду при одређивању времена.

С обзиром на природу временских појмова помоћу којих се одређује време можемо констатовати следеће. Најмање линеарно, тј. пунктуално — ако се тако може рећи — замишљамо време кад су у питању имена дана и имена празника. Веће су могућности да се време линеарно замисли кад су у питању појмови периоди; још веће кад се ради о јединицама временске мере.

Уствари, линеарно замишљамо првенствено оне временске појмове у оквиру чијих граница разликујемо посебне временске отсеке. Процент вероватноће да ће се дати временски појам при одређивању времена првенствено линеарно замислити стоји управо у сразмери са ширином могућности да се у оквиру граница његовог трајања издвоје посебни простори времена. Година напр. — један од временских појмова које најчешће линеарно замишљамо — дели се, с једне стране, на мање јединице временске мере (месеце, дане...), а, с друге стране, на годишња доба (пролеће, лето...); дан, опет, обухвата својим трајањем сате и минуте, као и зору, јутро, вече и сл. Годишња доба и месеце можемо временски ближе одредити кад им трајање ограничимо на почетак, или средину, или крај (почетком пролећа, крајем марта и сл.). За имена дана, међутим, овакво издвајање посебних временских отсека у оквиру датог временског трајања практично не долази у обзир — не говори се почетком среде, крајем уторника и сл., нити се сати и минути осећају као специфични саставни делови временских појмова среда или уторак.

§ 6. Ми смо се задржали на објашњавању односа „линеарност-пунктуалност“ као и на утврђивању важности идентификационог момента због тога што се, као што ће се из даљег видети, баш на разликовању ових, психолошки релевантних појава заснива функционисање система словенских локационо-статичких временских конструкција.

§ 7. Пошто смо, ограничавајући наше поље испитивања на локационо-статичку групу временских падежа без предлога, искљу-

чили инструментал, остаје нам да испитамо природу генитива, акузатива и локатива.

С обзиром на чињеницу да је данас, уствари, у српско-хрватском језику од временских падежа без предлога само генитив жива, продуктивна категорија, то ћемо се прво на генитиву задржати.

II. ГЕНИТИВ

§ 8. Генитив у временском значењу није, како изгледа, познат свим индоевропским језицима; употребљава се највише у грчком и у словенским језицима (в. Delbrück, *Vergleichende Syntax der Indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1893, 356—359)¹. Није утврђено у науци да ли он претставља по пореклу стару, општеиндоевропску категорију, или се јавио касније, у даљем, самосталном развоју појединих индоевропских језика (исп.: „Ob dieser Typus uralt ist, lässt sich mit Entschiedenheit weder behaupten noch bestreiten“ — Delbrück, о. с.).

Значење словенског временског генитива Миклошич и Вондрак различито одређују.

По Миклошичу генитив одређује време у које, у току кога се нешто догађа („Der gen. bezeichnet die Zeit, in der, während der etwas geschieht“ — Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der Slavischen Sprachen*, Wien 1883, 509). На основу његове дефиниције требало би претпоставити да је словенски временски генитив претстављао падежну категорију без икакве специфичне нијансе, тј. необележену у пуном смислу речи, која се могла употребљавати као општи временски падеж. Сем тога, Миклошич истиче да је употреба овог падежа сведена само на извесне изразе, обично праћене каквим придевом или заменицом („dieser temporale gen. ist auf gewisse Zeitbestimmungen beschränkt und hat meist ein adjectiv oder pronomen bei sich“ — l. с.).

Вондрак, међутим, одређује временски генитив као падеж који обележава чињеницу да време вршења радње пада у оквир датог временског појма не захватајући га у целини (исп.: „Gen. temporis, meist von einer attrib. Bestimmung begleitet, drückt

¹ Хирт, додуше, напомиње: „Wir finden den Genitiv der Zeit fasst überall, ohne dass man ihn erklären kann“ (H. Hirt, *Indogermanische Grammatik VI*, Heidelberg 1934, 107), али из самог његовог даљег излагања постаје јасно да треба са много резерви примити тврђење о појави временског генитива „fasst überall“ и да је опрезност Делбрикова у погледу давања сличних констатација сасвим оправдана.

aus, dass sich die Handlung innerhalb eines Zeitraumes, aber nicht während des ganzen Zeitraumes abspielt (also partitiv) und wird besonders auch bei Datierungen gebraucht“ — W. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik II², Göttingen 1928, 245). На основу његове дефиниције, дакле, треба сматрати генитив за обележену категорију у чијем се значењу истичу два специфична семантичка момента од којих је други условљен првим — претстава о непотпуности, тј. делимичности, партитивности и претстава о димензионалном моменту, тј. о простору времена. Усто, Вондрак уопште не помиње да је употреба генитива сведена на поједине изразе, само истиче да је именица обележена овим генитивним обликом најчешће праћена каквом атрибутом одредбом.

§ 9. Контрадикција између наведених дефиниција може се објаснити тиме што су Миклошич и Вондрак узимали у обзир при одређивању природе словенског временског генитива само поједине, сваки од њих различите чињенице.

Миклошич је на основу примера из новије фазе развоја словенских језика могао с правом да донесе такав суд о природи словенског временског генитива који би управо одговарао констатацији о томе да се овај падеж понаша као категорија необележена у погледу критерија „пунктуалност према линеарности“.

С друге стране, чињеница да се напр. међу примерима из старословенског које он сам наводи јављају готово искључиво именице са значењем јединица временске мере¹ могла га је заиста навести на помисао да је употреба словенског генитива била ограничена на поједине именице са значењем временског појма („auf gewisse Zeitbestimmungen“).

Прва чињеница, међутим, говори о једном, новијем језичком стању; друга о другом, старијем. Миклошич их је неоправдано ставио једну уз другу и посматрао као да су из исте епохе.

Вондракова дефиниција базира искључиво на фактима из једне, старије епохе развоја словенских језика — у томе је већ исправнија од Миклошичеве.

У прилог његовој претпоставци да се првобитно словенски генитив употребљавао онда када је било потребно обележити да

¹ Једино облик вџера (за који, уосталом, није сасвим јасно да ли је заиста генитивног порекла) означава временски период. Именицу *ноћ*, која се ту такође јавља, треба прикључити групи именица са значењем јединице временске мере, пошто се она, везана психолошки на основу контраста с именицом дан, понаша у свим ситуацијама као именице овог типа.

се вршење радње догађа у оквиру граница једног временског појма не захватајући га у целини, говоре следеће чињенице.

Прво, постојање извесних словенских примера за које је већ утврђено да су по значењу на граници између праве партитивне категорије и временске категорије линеарно-партитивног типа — *јединою мѣта*, *јединож мѣта* и сл.¹ (в. код Миклошича, о. с. 509). На основу ових примера Меје² закључује: „Le génitif des noms de temps accompagnés d'un adjectif employé pour indiquer qu'une action a lieu à un moment d'une certaine période de temps est aussi un ancien génitif partitif.“

Друго, чињеница да је временско значење оваквог, линеарно-партитивног типа управо у пуном складу са основном природом генитива. Не треба, уосталом, заборавити да је судбина временског генитива везана са судбином временског акузатива у словенским језицима (обавезно повезивање с одредбом одређеног типа, поклапање поља употребе) што може значити да су се ова два падежа првобитно налазила у посебном односу који би најпре могао бити супротстављање по критерију „целокупност према партитивности“ с обзиром на чињеницу да се по овом критерију одржавају акузатив и генитив у корелацији и иначе, у друкчијим, невременским ситуацијама.

Треће, чињеница да је ово значење партитивно-линеарног временског типа карактеристично у основи за природу временског генитива у другим индоевропским језицима (в. изложена факта код Делбрика, о. с. 357).

Напомињем да у српскохрватском језику посматраном у целини нема ни трага од употребе генитива у партитивном временском значењу, тако да се цела ова дискусија може односити искључиво на најстарију, општесловенску ситуацију (ово треба нарочито истаћи с обзиром на чињеницу да се при објашњењу значења временског генитива појединих словенских језика још увек партитивни моменат узима као релевантна количина — исп. рецимо констатацију Шереха поводом значења временског генитива у украјинском језику: „Родовий відмінок часу... називає той протяг часу, в межах якого сталася дія, але який не конче весь охоплений дією“ — Юрий Шерех, Нарис сучасної української літературної мови, Мюнхен 1951, 168).

¹ Слични се примери јављају и у другим индоевропским језицима — исп. старогрчко: „τρίς τῆς ἡμέρας ‘dreimal des Tages’“ — Н. Hirt, о. с. 107.

² A Meillet, *Le slave commun*, Paris 1934, 465.

§ 10. Још је одавно примећено да се уз временски генитив јавља извесна одредба; посматрајући словенске језике у целини Миклошич и Вондрак констатују да је ова одредба већином присутна уз генитив, што значи да је обична, али не и обавезна.

Материјал, међутим, који налазимо у лингвистичкој литератури не пружа Миклошичу и Вондраку довољно оправдања за стављање овакве ограде. Постоје, додуше, у словенским језицима прилошки облици типа старословенског *въчера*, руског *вчера*, српскохрватског *јучера*, али за њих је спорно да ли су заиста пореклом генитиви (в. о томе напр. Vondrák о. с. 5). Карактеристично је, уосталом, да се ови облици сматрају уједно за једине словенске временске прилоге који су постали од временског генитива без одредбе (в. Delbrück о. с. 594).

Међу српскохрватским примерима наведеним код Миклошича има један из истарских народних песама: *jutra bog da drugi dan* (о. с. 509) коме бисмо могли прикључити и овај, такође пореклом из истог извора: *Pridi jutro jutro rano* (PJA¹ s. v. *jutro*). Међутим ови су примери толико необични с обзиром на српскохрватске прилике да се у најбољем случају могу сматрати сасвим локалном појавом.

Уствари, овакви појединачни, спорни и притом прилошки облици који се могу наћи у словенским језицима не ремете јасну слику која се добија анализом многобројних примера употребе временског генитива.

Већ у историско време словенских језика, а поготову у најновијој епоси њиховог развоја, употреба одредбе уз именицу јавља се као обавезна. То нам у првом реду потврђује баш обимни материјал који налазимо код Миклошича (о. с. 509—511).

Ова чињеница, у поређењу са чињеницом да готово и немамо прилошких облика који би говорили о некој ранијој епоси кад је временски генитив био синтаксички неvezана категорија, потврђује следеће претпоставке. Прво, да је временски генитив заиста некада стајао у непосредној корелацији са временским акузативом који је, као падеж временске идентификације, био такође синтаксички везан за одредбу бар у већини случајева (в. § 18). Друго, да је временски генитив релативно врло брзо изгубио карактер семантички обележене категорије и да је постао синтаксички обележена категорија, тј. да се дефинитивно повезао у синтагму са одредбом.

¹ Рјечник Југославенске академије.

§ 11. Ограда коју стављају Миклошич и Вондрак с обзиром на словенске прилике гледане у целини остаје, сасвим неоправдано, у дефиницији неких испитивача генитива који се ограничавају на новије време развоја словенских језика. Тако напр. П. Ђорђевић¹ за српскохрватски временски генитив каже: „Именице, које својим генитивом казују време, обично² имају уза се какав придев или заменицу, као атрибут, чиме се овај генитив бар по спољном изгледу приближава генитиву посесивном“³, иако је у свима примерима које наводи именица у генитиву праћена одредбом.⁴

Ђ. Даничић, који је имао прилике да се на обимном материјалу, како из старијег, тако из новијег српскохрватског језика, увери у чињеницу да је појава одредбе уз именицу употребљену у функцији временског генитива обавезна, утврђује: „Речи кое значе време у другом падежу... свагда⁴ уза се имаю јошћ какву речь коя време њима изречено разликуе одъ другога времена истогъ имена“.⁵

У нашој најзначајнијој дескриптивној граматици — код Маретића — наилазимо такође на констатацију о синтаксичној везаности српскохрватског временског генитива — исп.: „Genitivom se naznačuje vrijeme, u koje što biva; ni u tom genitivu imenica ne stoji sama, već je združena ili s drugom kojom imenicom ili s pokretnom riječju“.⁶

Чињеницу да је употреба одредбе уз именицу у функцији темпоралног генитива обавезна нарочито истичу аутори једне од наших најновијих граматика — Брабец, Храсте, Живковић⁷: „Genitiv s atributom kazuje vrijeme, kada se radnja događa... kako takav genitiv ne može stajati bez dodatka, dodajemo imenicama attribute: mjeseca avgusta“.

¹ О падежима без предлога, Гласник Српскога ученог друштва књ. 69, Београд 1889, 34.

² Проред је мој — М. И.

³ Исп. за чешки код Мазона дефиницију да је временски генитив, *ordinalment accompagné d'un déterminatif* — A. Mazon, *Grammaire de la langue tchèque*, Paris 1932, 122 и, на супрот томе, Травњичекову и Шмилауерову констатацију: „Genitiv času... má při sobě vždy přívlastek“ — F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny, část II, skladba*, Praha 1951, 1213, „Substantivum je vždy s přívlastkem“ — V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1947, 268.

⁴ Проред је мој — М. И.

⁵ Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 61.

⁶ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1931, 491.

⁷ *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1954, 212.

Све ове потврде дате од стране различитих аутора који су обрађивали питање српскохрватског генитива, затим сами примери у наведеним радовима Миклошича, Даничића и Маретића као и материјал који сам ја прикупила из збирке Љ. Стојановића (Старе српске повеље и писма I, Београд — Сремски Карловци 1929) наводе на овакву основну констатацију.

Временски генитив у српскохрватском језику,¹ како старом тако и новом, не може се употребити без одредбе; од овога се изузимају само елиптичне конструкције.

У елиптичне конструкције треба убројати два одређена случаја. [Прво, генитивне облике редних бројева — *првог, другог* и сл. — у служби одређивања датума (напр.: *трећег ће се врашићи*) где је у питању изостављање именице дан која се подразумева² (*трећег ће се врашићи* = вратиће се трећег дана познатог месеца). Друго, генитивне облике имена месеци — *доћи ће маја или августа* — свакодневне у данашњем језику,³ који такође претстављају елиптичне изразе у којима је изостављена реч *месец*.

У вези с овим другим случајем треба учинити следећу напомену.

Према томе како је формулисана дефиниција у Граматици Брабец-Храсте-Живковић („... како takav genitiv ne može stajati bez dodatka, dodajemo imenicama atribut: mjeseca avgusta“) требало би закључити да није правилно употребљавати генитивни облик имена месеци у служби обележавања времена ван везе с речју *месец*. То, међутим, неће бити тачно.

Имена месеци претстављају константно идентификоване јединице временске мере као и имена дана, али за разлику од имена дана, која су увек била у синтаксичком погледу самосталне категорије, имена месеци су се у нашим старим споменицима јављала готово редовно у синтагми с именицом *месец* (исп. рецимо: **Въ сню приде поустыноу мѣсца новбра** — 1198 г., Стеван Немања [MS⁴ 3]; **мѣсца марѣта · кв · дѣнь** — 1240 г., бан Матија Нино-

¹ Ово важи, уосталом, данас и за све остале словенске језике.

² Исп. примедбу у Рјечнику Југосл. академије s. v. *Први*: „*Govori se i piše tako: prvoga (tj. dana...)*“.

³ Исп. чињеницу да у Речнику Ристић-Кангрга s. v. *септембар* стоји: „у септембру, септембра im September“. Примере за овакву употребу генитивног облика имена месеци налазимо, уосталом, и у старијем језику — исп. рецимо код Андрије Качића Миошића: *Dase juna sastanemo* (Разговор угодни народа словинскога, Млеци 1801, 52). *

⁴ Monumenta serbica, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858.

слав [MS 28]; *мѣсца юлиа ·Г· дань* — 1405 г., Дубровник [MS 260]; исп. и у старословенском: *сѣвраща же сѧ мѣсца мана* — Супрасалски код. [A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 174]). Ово се може објаснити тиме што се именом месеца може изазвати претстава о квалитативном моменту, о ономе на основу чега су годишња доба окарактерисана као природно идентификоване временске сукцесије (мај = пролећни месец, јануар = зимски месец, и сл.), док то са именом дана не може бити случај. Карактеристична је у том погледу чињеница да су само од имена месеци изведене атрибутске речи — *јулски дан*, *мајско вече* и сл. (не узимам, разуме се, овде у обзир придев *недељни* због његовог специфичног значења [= празнични]).

Позициона разлика која раздваја у синтаксичком погледу ова два типа константно обележених јединица временске мере довела је до тога да се у савременом српскохрватском на имена месеци, за разлику од имена дана као, уосталом, и од осталих именица са значењем временских појмова, не мора применити правило о синтаксичкој везаности временског генитива за одредбу.¹ Уствари, генитивни облик имена месеци употребљен у временским ситуацијама није се развијао као именичка, већ као одредбена категорија.

Према томе, на изостављање одредбе уз имена месеци у функцији временског генитива не треба гледати као на неправилност која се противи духу језика, већ као на посебну и оправдану појаву која није усамљена.]

§ 12. Испитивачи словенског временског генитива су се сложили у томе да се уз именицу обележену генитивом употребљава одредба. Није, међутим, узимано у озбиљно разматрање питање каква одредба може доћи у обзир.

Објашњења која су у вези с одредбама давана врло су широка и неодређена. За Миклошича напр. у питању је „*ein adjektiv oder pronomem*“,² за Вондрака „*die attrib. Bestimmung*“.³

¹ Треба истаћи да се имена месеци и у другим ситуацијама различито обележавају од имена дана. У српскохрватском, где је правило да се за обележавање идентификованих временских појмова употребљава предлошка конструкција с акузативом (*у петак*, *у уторак* и сл.), само се имена месеци обележавају предлошком конструкцијом с локативом (*умро је у јануару*, *у марту* и сл.) и то опет због повезаности с именицом *месец* којој, због њеног значења јединице временске мере, одговарају предлошке конструкције с локативом. На исту појаву nailазимо и у другим словенским језицима — напр. у руском: *в суббота в январе*.

² I. с.

³ I. с.

Маретић каже да је именица у генитиву „zdržena ili s kojom drugom imenicom ili s pokretnom riječju“.¹ Брабец-Храсте-Живковић у својој Граматици истичу да се ради о атрибуту.² Шерех³, одређујући природу временског генитива у украјинском, примећује: „Родовий відмінок часу, можливий тільки тоді, коли іменник супроводиться прикметником або словом, що виступає в ролі прикметника...“. Чеси⁴ изјављују само толико да се генитив употребљава „s privlastkem“. Мазон употребљава термин *déterminatif*⁵. У Грапеновој Граматици пољског језика⁶ каже се да је у питању придев⁷.

По моме мишљењу највише је о овоме проблему досада рекао Ђ. Даничић⁸ својом дефиницијом: „Речи кое значе време у другомъ падежу... свагда уза се имаю іошъ какву речъ коя време нѣима изречено разликує од другога времена истогъ имена“⁹. Оваквом формулацијом није, додуше, исцрпено све што би требало рећи, али је несумњиво дата основна претстава о односу одредбе према именици са функцијом временског генитива.

§ 13. Ако размотримо примере које наводи Даничић (о. с. 61—63) долазимо до закључка да се у највећем броју случајева, и у старом језику, а у новом поготову, јављају именице са значењем правога временског појма у функцији генитива, а у функцији одредбе — облици као: анафорске заменице (*шај, овај...*), израз *један* (= неки), редни бројеви (*први, други...*), придеви саграђени на бази временских прилога и партиципа (*данашњи, садашњи...*). Далеко су малобројнији примери у којима је или у питању какав невременски појам обележен временским генитивом или какав било описни придев употребљен као одредба (овакви примери су, уосталом, као што ће се из даљег видети, од сасвим споредног значаја у односу на основни принцип употребе временског генитива).

¹ I. с.

² I. с.

³ Юриј Шерех, Нарис сучасној украјинској літературној мови, Мюнхен 1951, 168.

⁴ Trávníček, I. с. и Šmilauer, I. с.

⁵ I. с.

⁶ Henri Grappin, Grammaire de la langue polonaise, Paris 1949.

⁷ „Le génitif indique le temps dans un bon nombre d'expressions où le substantif est au singulier et s'accompagne d'un adjectif“ (114).

⁸ I. с.

⁹ Проред је мој — М. И.

Анализа ове прве групе случајева која сачињава језгро категорије временског генитива показује да се служба одредбе уз генитивни облик именице састоји у следећем.

Помоћу анафорске заменице везује се временски појам за неки познати моменат који је у датом говорном тренутку актуелан — *Шога часа, оне године* и сл. —, а облик са значењем „један“, „неки“ служи, напротив, за то да се њиме истакне неодређеност у овом погледу — *једне године, једнога дана*.

Помоћу редног броја временски појам се смешта у оквиру неког познатог отсека у времену који се у датом говорном тренутку има на уму — *Шреће године* (мисли се: брака, боравка у иностранству, војне службе или сл., тј. временског отсека идентификованог помоћу каквог познатог догађаја); *Њешиг* (дана) *марша* (мисли се на одређени, познати „март“ који пада у годину о којој је реч) и сл.

Помоћу придева саграђених на бази временских прилога и партиципа временски се појам одмерава према самом моменту говора, тренутку садашњости — *јучерашњег дана, прошлог месеца* и сл.

На основу свега овога постаје јасан принцип по коме се одредба ставља уз именицу. Он би се могао формулисати следећим речима.

Одредба употребљена уз именицу са значењем временског појма има функцију актуализације тог временског појма; на бази овог принципа развија се употреба временског генитива у српскохрватском језику (као, уосталом, и у другим модерним словенским језицима који још чувају временски генитив као живу категорију).

Термин „актуализација“ има овде оно значење које јој даје Бали; треба истаћи да се са функцијом одредбе јављају у овом случају управо оне речи које Бали назива актуализаторима.¹

У оквиру овако заснованог система употребе временског генитива јавила се у природном развоју и његова специјална служба обележавања датума коју он врши и у данашњем српскохрватском, и у старом језику,² и у свим осталим словенским језицима који још чувају развијен деклинациони систем.³

¹ В. Charles Bally, о. с. 82 et passim.

² Тада се он јавља у овој функцији наредо с акузативом — в. § 23.

³ Чак се и у руском, где је иначе временски генитив престао да буде жива категорија, овај падеж употребљава за обележавање датума (исп.: „Как пережиток сохраняется родительный даты: *двадцать пятого марта 1935 года* и т. п. Эта форма родительного времени представляет собою синтаксический идиоматизм“ — В. В. Виноградов, Русский язык, Москва—Ленинград 1947, 176).

На принципу актуализације заснована је и употреба атрибута типа *сваки*, *цео* уз именицу са значењем временског појма у облику генитива (*долази сваког дана, мучио се целе године* и сл.). Ово су сасвим специфичне конструкције иако их испитивачи генитива не одвајају од осталих случајева употребе временског генитива. Уствари, у науци се довољно не разликују при анализи временског значења падежа три значењска типа: *кад* (право време), *колико дуго* (квантитативност у временском смислу) и *колико често* (итеративност).¹ Генитивна синтагма у којој функцију одредбе носи реч *сваки* обележава временску итеративност; она у којој се у функцији одредбе јавља израз *цео* — временску квантитативност. Према томе, обе ове конструкције треба посматрати одвојено од генитивне временске конструкције локационо-статичког типа. Међутим, и њихова је појава такође условљена принципом временске актуализације, само овог пута у оквиру итеративног односно квантитативног временског значења.

§ 14. Малобројни, нетипични примери употребе временског генитива јесу, као што смо утврдили, с једне стране, они случајеви где се у облику генитива јавља именица са значењем каквог невременског појма, а, с друге стране, генитивне синтагме у којима какав описни придев — дакле реч која није по природи временски актуализатор — носи функцију одредбе уз именицу.

Што се тиче првог случаја, треба истаћи да су већ неки од испитивача темпоралног генитива запазили чињеницу да се и поједине именице које не значе временске појмове такође обележавају овим падежом, па су покушали и да објасне ову појаву.

Даничић, напр. истиче да се у облику генитива јављају и именице „живоџь, ратџь, светџь, кое траянџьмџь заменю време“² (о. с. 63).

На исте именице указује и П. Ђорђевић са примедбом да оне генитивни облик добијају „кад долазе место времена, за које траје оно што оне значе“ (о. с. 122—123).

Маретић, међутим, каже овако: „*ali* (u genitivu) *može* *stajati* i *druga* *kakva* *imenica*, *koja* *svojim* *trajanjem* *ispunjava* *neko* *vrijeme*... U *svojim* *pismima* *Vuk* *tako* *upotrebljava* *imenicu* *pošta*. *Tirki* *ću* *pisati* *druge* *pošte*... *Terezi* *ću* *odgovoriti* *prve* *pošte*... *Vi* *ste* *još* *onotadašnje* *pošte* *morali* *glas* *primiti*, *da*... *očekujući* *svake* *pošte* *odgovor*“ (о. с. 492).

¹ На овакво неразликовање nailазимо готово редовно у старијим грама-тикама. У новијим, међутим, ако се и спомене да су у питању три различита значења сви се примери обично заједно стављају.

² Проред је мој (М. И.)

Примери које сва тројица наводе показују следеће.

Прво, да се именица *живої* употребљава редовно уз атрибут-актуализатор *цео*, што значи да улази у оквир временске категорије посебног, квантитативног типа.

Друго, да се све остале именице које се помињу, а помоћу којих се одређује време у локационо-статичком смислу употребљавају такође у вези са типичним актуализатором (анафорском заменицом, редним бројем, придевом саграђеним на бази временских прилога и партиципа).

Именица *свеш*, рецимо, у примерима у којима се јавља (...овога свеша..., ...онога свеша...) обавезно стоји у синтагми са заменицама *овај* и *онај* које јој и дају специфичан карактер значења (*овај свеш* = „свет људи, садашњи живот“ према *онај свеш* = „свет духова — будући живот“).

Именица *раш*, опет, означава догађај који се у говору најчешће актуализује — *овај раш*, *онај раш*, *прошли раш*¹ и сл.

Што се тиче именице *пошша* о којој говори Маретић, она се у свим примерима које он наводи јавља управо у вези с типичним временским актуализаторима.

Уствари, у свим овим и сличним случајевима у питању је механичко образовање генитивне конструкције према примерима где је именицом означен прави временски појам, због тога што се и овде ради о појму којим се служимо за идентификацију времена, а који притом одређујемо помоћу временског актуализатора као овај односно онај, прошли односно будући, први односно други и сл.

Само код појединих, старијих писаца наилазимо на генитивне конструкције именица овог типа и у случајевима кад се уз именицу не јавља одредба која је по природи актуализатор, него реч која само у конкретном случају, тј. у вези са датом именицом, добија функцију актуализатора. У питању су, углавном, конструкције са именицом *раш* које налазимо напр. у језику Качића-Миошића — исп.: *юнакъ смршнїи бише раша Бечкога* (Даничић, о. с. 63) и код Вука: *Онде се врло млад покалуђерио и млад архимандрїи поштао још Турскога и Немачкога раша* (ibid.).

¹ На генитивну конструкцију кад је у питању ова именица повезана с актуализатором наилазимо и у другим словенским језицима, исп. рецимо украјински пример који наводи Миклошич: *tych veľukoj bytvu zostalo tol'ko šest' žyvych* — о. с. 510.

Данас се овакви примери не јављају у књижевном језику. Употреба именица које не означавају прави временски појам у облику и функцији временског генитива своди се данас само на оне случајеве кад је за именицу везана одредба која по природи има карактер актуализатора (напр.: *догодило се оног рађа, решено је прошле седнице и сл.*)¹

§ 15. Генитивне конструкције временског типа у којима се уз именицу употребљава каква квалитативна одредба чији циљ није временска актуализација претстављају, уствари, нетипичну, прелазну категорију случајева која повезује временску са правом квалитативном употребом генитива. Појава оваквих конструкција заснована је, уствари, на жељи да се при одређивању времена посебно окарактерише временски појам у квалитативном смислу. Међутим, иако постоје потврде за употребу оваквих конструкција код Вука (исп.: *Сушњијех година сѣане [вода] у вирове [Даничић, о. с. 63]*) односно у језику народних приповедака које је он издао (исп.: *Ти си се родио сиротињске ноћи, ти ћеш бићи сиромаш до века [ibid.]*, *А твој се браћ родио срећне ноћи, он ће бићи срећан до века [ibid.]*), па и код понеког новијег писца (исп.: *За чудо ми је било што се не ђале фењери, јер се мрак нагло сипуси, каоно ти зимњег вечера [С. Матавуљ, Приморска обличја, Нови Сад 1901, 12]*; *Ово најрадије раде кишне ноћи, јер се боље закоја, да се не позна [М. Јовановић-Батут, Надрилекари,*

¹ У новом језику све више постаје правило да се у временској ситуацији генитивним обликом може обележити само она именица уз коју се сви најтипичнији актуализатори употребљавају. Карактеристично је да се именица *време*, за разлику од прилика у старијем језику, не употребљава данас у временској генитивној синтагми (необични су за прилике у данашњем књижевном језику примери као: *Шта е овога времена радила нахија Пожешка, Како е было иштога времена* које Даничић — о. с. 63 — наводи из језика Симе Милутиновића-Сарајлије или примери које налазимо код старих писаца, напр.: *Jošte ne bješe pročišćen put svetih... ča je prilika sadašnega vremena* — N. Rašina [PJA s. v. садањи]; *ča je prilika sadašnega vremena* — Bernardin [ibid.]) То долази свакако отуда што именица *време* није таквѐ природе да би носила значење правог, одређеног временског појма у процесу актуализације. Сви актуализатори уз њу не могу ни да се употребе због њеног сувише широког, неодређеног значења (не долазе уопште у обзир редни бројеви као актуализатори — неће се рећи *родио се у прво време, у друго време* или сл. пошто то ништа не значи), што већ по себи искључује њену употребу данас у временској генитивној синтагми. Исп. у вези с тим примедбу проф. А. Белића: „Може се рећи: *штога дана, другог месеца, сваке недеље* и сл., али се не може рећи кад је време неодређено, напр. *штога времена*, већ једино у *шо време*“ — Историја српскохрватског језика, књ. II, св. I: речи с деклинацијом, Београд 1950, 372.

Београд 1923, 164]), треба истаћи да је њихова појава уопште ретка у српскохрватском и да су наведени примери за прилике у модерном књижевном језику чак и необични.¹ [Све изразитије актуализациони карактер функције српскохрватског временског генитива учинио је да ионако неразвијена употреба ових нетипичних конструкција постане још ређа, необична у данашњем језику.

§ 16. Основна констатација у вези с развојем временског генитива у српскохрватском језику била би следећа.

Од првих историских споменика до данас временски генитив се јавља у синтагми са извесном одредбом. Ако је у почетку та одредба и била идентификациона у најширем смислу, тј. ако је и претстављала само, како се Даничић изразио, „реч која — време... изречено разликује од другог времена истог имена“, временом је у односу на њену употребу преовладао принцип идентификације посебне врсте — тј. принцип временске актуализације. Он је данас база на којој се развија и функционише систем употребе српскохрватског временског генитива.

Истичем да је развој временског генитива у осталим словенским језицима донео исте резултате.

III АКУЗАТИВ

§ 17. Акузатив још од старих, општеиндоевропских времена па све до данас служи у многим језицима као временски падеж. За ово постоје многобројне потврде с различитих страна.²

У почетку историског развоја словенских језика временски акузатив је веома жива категорија (в. материјал који износе Миклошич³ и Вондрак⁴). По Миклошичевим речима изгледа да је значење овог падежа врло широко, неодређено, пошто обухвата и статички и динамички временски тип (исп.: „Der acc. bezeichnet die zeit, in deren verlauf eine thätigkeit fällt, sie ausfüllend oder nicht, daher sowohl den punkt als auch die ausdehnung in der zeit“ —

¹ На овакве генитивне конструкције, према такође ретко, наилазимо и у другим словенским језицима — исп. рецимо украјинске примере [које наводи Миклошич: *тепє мату пороудѣа темнеїкојї нїпоѣу, јаснохо ранку кује зазула* (о. с. 510) и пољско: *czasu гniewu nie racz mnie karać* (о. с. 511).

² В. примере из најстаријих индоевропских језика код Делбрика — В. Delbrück, о. с. 372—375. Примере из савременог немачког, француског и енглеског, уз напомену да се у новим језицима акузатив употребљава „bei Zeitbestimmungen... in statischer Bedeutung“, наводи М. Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg 1951, 96.

³ F. Miklosich, о. с. 393.

⁴ W. Vondrák, о. с. 271.

Miklosich o. s. 393). Уствари, Миклошич не разликује довољно, ни у дефиницији ни приликом класификације примера, две сасвим различите категорије — једну праву временску („кад“) и другу са значењем мере времена („колико дуго“).

Вондрак, напротив, сасвим одлучно одваја ова два различита значења у оквиру акузатива. Његова дефиниција правог временског значења словенског акузатива једнака је Делбриковој дефиницији датој, међутим, према најстаријој, општеиндоевропској ситуацији (исп.: „Der Akk. wird... gebraucht, wenn ein nicht genauer angegebener Punkt innerhalb einer Zeitlinie gemeint ist“¹ — Delbrück o. s. 372; „Dann wurde aber dadurch [— durch den Akk.] auch ein nicht näher bezeichneter Punkt innerhalb der Zeitgrenze angegeben“ — Vondrák o. s. 271).

О Делбриковом, односно Вондраковом одређивању значења временског акузатива могло би се рећи следеће.

Словенски примери временског акузатива — в. наведени материјал код Миклошича (l. c.) и Вондрака (l. c.) — упоређен и са примерима узетим из најстаријих индоевропских језика — в. материјал наведен код Делбрика (l. c.) и А. В. Попова, Синтаксическія изслѣдованія, Воронежъ 1881, 107—109 — показују да је Вондрак био сасвим у праву што је закључио да су словенски језици сачували архаичну, општеиндоевропску употребу временског акузатива и да, према томе, дефиницију која иначе важи за општеиндоевропске прилике треба применити и на словенску ситуацију. Опаска коју обојица чине — да се акузативом обележава тачка у времену, неодређена у погледу места које заузима у оквиру датог временског отсека — корисна је утолико што индиректно утврђује да се у оваквом случају искључује посматрање датог временског појма било као динамичке категорије, било као одређене тачке, тј. временског отсека потпуно обухваћеног временом вршења радње. Али она ниуколико не објашњава саму природу временског акузатива.

§ 18. Временским акузативом се обележава увек именица са значењем временског појма. Та се именица од најстаријих историских времена јавља на два начина: ређе као усамљен, синтаксички невезан облик; чешће у синтагми са каквом одредбом, тј. као синтаксички везан облик.

¹ Уз ову дефиницију Делбрик наводи ради илустрације стариндски пример: „*tam pūrvēdyuḥ pitarō 'vindann uttara ahar dēvāḥ am vorhergehenden Tage fanden ihn die Väter, am folgenden Tage die Götter*“.

Невезаним обликом обележени су увек појмови - периоди, они временски појмови, дакле, који претстављају већ природно идентификоване временске отсеке тако да само указивање на њих значи вршење временске идентификације. У историско време развоја словенских језика овакви облици већ имају прилошки карактер. Исп. старословенско вечеръ, јутро (напр.: „*večerъ, li vъ polunošti li vъ kokotoglašenije, li jutro (sc. pridetъ) Mar. Mг. 13, 35*” — Al. Doritsch, *Gebrauch der altbulgarischen Adverbia, Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache XVI, Leipzig 1910, 158*); српскохрватско: вечер, јутро (в. наведене примере § 20); староруско: осень (напр.: *осень умре Половечьскій князь* — А. В. Попов, о. с. 110); руско народно: вечеръ (ibid.); пољско: jutro, wječor (R. G. A. de Bray, *Guide to the Slavonic languages, London 1951, 645*); лужичко: wječor (ibid.); чешко: večer (ibid.); словачко: večer (ibid.).

Ово су углавном једине именице које се у словенским језицима јављају без одредбе као временски прилози — пореклом стари акузативи.¹ Сасвим је јасно да све оне припадају истом семантичком типу.

Облици који су синтаксички везани имају уз себе као одредбу временске актуализаторе (в. § 13). У вези са оваквом одредбом временски акузатив је претстављао живу категорију, један релативно дуг период у раздобљу историског развоја словенских језика. О томе да се још у преисторији временски акузатив често јављао у синтагми с актуализатором говоре многи окамењени прилошки облици од којих су неки баш изразито архаични (напр. у словенским језицима јако раширени прилози са -с типа српскохрватских облика: *јуџрос, вечерас, данас, ноћас, пролетос, летос, јесенас, зимус*).²

Кад се упореде једна с другом чињенице да се ван везе с одредбом јављају само именице са значењем природно идентификованих временских отсека које могу служити за одређивање

¹ Што се тиче облика *вечер*, који се најчешће јавља, треба претпоставити да је бар у појединим словенским језицима чување баш овог акузативног облика без предлога у вези са чињеницом да би се уз њега употребио иначе предлог *в(ъ)* који се, уствари, лако могао изгубити и да се заиста јавио уз именицу због посебног фонетског положаја (в + в —).

² Исп. рецимо старословенско: *дньсь*, бугарско: *зимѣс, лѣшос*, словеначко: *danes*, белоруско: *летас*, чешко: *dnes, jutros, večeras, letos, jaros*, словачко: *dnes*, пољско: *latos*.

времена вршења радње и без помоћи актуализатора (в § 4) и чињеница да се у функцији одредбе иначе јављају баш речи-актуализатори чија се служба састоји првенствено у томе да омогуће идентификацију времена и кад су у питању неидентификовани временски појмови-јединице временске мере — постаје јасно какву је улогу имао стари временски акузатив без предлога.

Овај је падеж служио у словенским и другим индоевропским језицима за непосредну идентификацију времена; то је био типично идентификациони падеж.

Ово објашњава због чега се овом падежном категоријом заиста само издвајао, фиксирао одређени временски отсек без прецизирања у који простор у оквиру његових границе пада време вршења радње (исп.: „...ein nicht näher bezeichneter Punkt innerhalb der Zeitgrenze...“).

§ 19. Словенски временски акузатив без предлога почео је још у преисториској епоси да сужава своје првобитно широко, идентификационо значење претварајући се у падеж временске актуализације. Овај је процес био већ углавном завршен у почетку историског периода, пошто се већ тада именице ван везе с актуализатором јављају као појединачни, прилошки облици.

Значење непосредне временске идентификације преузела је на себе у словенским језицима конструкција акузатива с предлогом у (вѣ) — исп.: у зиму, у лето, у субошу и сл. — и то свакако врло давно, судећи по прилозима као јушро, увече, улето, упролеће, узиму, ујесен.¹ Овакви прилози по значењу и употреби одговарају сасвим старим прилошким облицима типа јушро, вече².

Карактеристично је да се развој ове предлошке конструкције идентификационог типа креће у појединим словенским језицима у истом оном правцу у коме се кретао некада развој старог временског акузатива без предлога. У руском се напр. данас већ јавља тенденција за синтаксичким повезивањем именице обележене акузативом са одредбом (исп.: „Обстоятельства, выраженные формами винительного падежа существительных, обозначающих отрезки времени (час, ночь, лето итд.) с предлогом в без определяющего слова, в настоящее время выходят из употре-

¹ Исп. белоруско: улетку, узімку, увосень, увясну — Де Бреј, о. с. 168 и украјинско: взимку, влітку — Шерех, о. с. 343.

² Разликују се, међутим, од прилога који су пореклом локативни облици типа зими, леши (в. § 28).

бљения. В литературном языке XIX в. они являются обычными“ — Грамматика русского языка III, примедба на стр. 587 (исп. и Виноградовљеву¹ примедбу да се у руском јављају као синоними конструкције типа *прошлый раз* и *в прошлый раз*; *шош год* и *в шош год* и сл.).

§ 20. Српскохрватски чува сасвим видљиве трагове употребе старог идентификационог акузатива без одредбе. Поред примера из Душановог законика: **ВЛАСТЕЛИНЪ ВЕЧЕРЪ ДА НЕ ПОЗИВАЕТЬ СЕ** (Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, Београд 1863, s. v. *вечер*), који сведочи о томе да су и наши источни, српски говори знали за исте акузативне облике без одредбе који се јављају и у осталим словенским језицима, постоје и многобројни примери истога типа из старочакавског и стародубровачког. Лука Зима напр. (о. с. 228) наводи из Хекторовићевог језика: *S kim će ribe bosti večer vozeć uz kraj; Ča večer lovismo po moru sviteći, za nestvu dilismo*; из Менчетићевог (односно Држићевог): *Kratka t' je tvoja čas, a večer povehneš*; из Ветрановићевог: (*Sunce*) *vrhu nas dan sja, a večer zapada*; из Гундулићевог: *Što jutrom zene i cvijeta, večer vene i opada*; из Ђорђићевог: *Cvijetak u jutro zene, a večer opada*.² Зима наводи и три примера из Богишићевог зборника: *Tu ih večer začeraše do gornjega grada; Večer dođoh u Arapsku zemlju, Jutro rano podranile mlade djevojke*.

У Даничићевој збирци материјала наилазимо на овакав пример из Качићевог језика: *Посли седам дана оидѣи љустѣи голу-бицу на дворѣ, коя се ѡвращѣи вечерѣ* (о. с. 415), а у РЈА s. v. *јушро* забележен је акузативни облик *јушро* из језика Ф. Глави-нића: *Jedne nedjle jutro u crkvi pritekohu*.

¹ Виноградов, о. с. 170.

² Решетар у својој студији о језику песама Рањининог зборника констатује да се често временски акузатив јавља без предлога и атрибута. Из наведених примера види се да је најчешће баш у питању облик *вечер*. Решетар, међутим, немајући увида у распрострањеност овог облика у нашим говорима и уопште о приликама у вези с употребом временског акузатива без предлога, неодлучно се пита да ли овакву употребу треба можда приписати талијанском утицају — исп.: „Tako nalazimo akuzativ sam bez prijedloga u ovakim prilikama gdje se њим означаје мјера времена а нема уза њ никаква атрибута: *ter s jutra њi večer o drugom ne traje...*; *kratka je tvoja čas, a večer povehneš...*; *prije u željah samo ноć provodih, a dan se veseljah...*; ту би се могло мислити да је *kazano večer* (мјесто *u večer*) и *dan* (мјесто *po danu* или *obdan*) према тал. језику (*la sera — њi giorno* мјесто *di sera — di giorno*), али има и оваквих примјера као *zatoj se hip i čas моћу ја...*; *napljah hip i čas...* (мјесто *svaki čas*), гдје тал. језик не помаже“ — М. Решетар, Језик pjesama Рањинина зборника, Rad 255 (114) 1936 g., 170.

У савременом српскохрватском књижевном језику овакви се облици не јављају, али су зато још увек у употреби у различитим нашим дијалектима. За ово има потврда са многих страна. Лука Зима (о. с. 229), рецимо, наводи примере како из чакавског тако и из штокавског (напр.: *Nu je bilo vidjet leh jutro od osme do devete uri* из Микуличићевих Нар. приповедака; *Poslal, da te jutro na rakiju zove* из истарских нар. песама; *Onda ode večer po večeri* их Вукових Нар. песама; итд.).

Из чакавских говора, где је употреба облика овог типа очигледно честа, потиче и синтагма *jūšro dān* коју је забележио проф. А. Белић (*Jūtro dān pitā bābu šenīsci* — А. Белићъ, Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, С. Петербургъ 1910, 74).

Уз штокавске примере Зима ставља напомену: „U štokavštini пашао сам свега три таква примјера“ из чега би требало закључити да је употреба облика овог типа живља у чакавском неголи у штокавском. Међутим, детаљнија истраживања штокавских дијалеката у овоме правцу дала би свакако још потврда. Исп. рецимо примере из народних песама које потичу са терена наших источних штокавских говора: *Пођо вечер на воду | Нађо златну јабуку* — Јастребов, Обичаји и пјесни турецких сербов, Петербург 1886, 158; *Од синојка јунак забегнајо! Забегнајо вечер по вечери* — М. Павловић, Говор Сретечке жупе, Срп. диј. зборник VII, 83.

Треба истаћи да се акузативни облици *jūšro*, *вече* нарочито често употребљавају и дуго чувају у нашем језику кад су напредо употребљени у истој синтагми (напр.: *Мајка Божу јушро вече кара* — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме II, 399), често са значењем „једнако, стално“ али и просто у значењу „ујутро, увече“ — исп. примере у РЈА s. v. *jūšro* и в. напомену код Даничића о. с. 415.

§ 21. Од првих историских споменика српскохрватског временски акузатив се јавља у синтагми са одредбом која припада категорији актуализатора.

Примери у којима би одредба била ширег, идентификационог типа као што је то, рецимо, случај са чешким примером *den sv. Gotharda země se třásla* (Vondrák о. с. 271) сасвим су необични за српскохрватске прилике (уосталом, овакав случај није типичан ни за прилике у савременом чешком, судећи по ономе што казује материјал наведен код Травњичека — о. с. 1226 — и Шмилауера — о. с. 268). Ја сам, додуше, нашла два примера у којима је у питању синтагма *лешњи дан*, дакле веза са одредбом која не припада типичним актуализаторима, један из језика Д. Рађине:

Ljetni dan jednom ja šetav sam uz riku (PJA s. v. *лѣтњи*), други из народних песама: *Носише се љетњи дан до подне* (Вук Стеф. Карацић, Нар. пјесме II — 1875 г. — 408). Начелно би се могло претпоставити, бар за први случај, да је ово израз прилошког типа са значењем *улето* и да претставља једну потврду више о идентификационој функцији старог временског акузатива без предлога. Међутим, први је пример несигуран, а други у најмању руку нетипичан. За први пример би се, наиме, могло претпоставити да је само због потребе стиха изостављен предлог, пошто се то и иначе догађа (исп.: „Vrlo često *akuzativ* je anormalan te stoji ili sam, gdje bismo očekivali da uza ņ bude koji prijedlog, ili zamjenjuje neki drugi (kosi) *padež*. Tomu presezaņu ovoga *padeža* dala je povoda жеља наших пјесника да боље удеђавују односне везе и облике према потребима својег стиха, свдећи их на облике што су за један slog краћи“ — М. Ређетар, *Језик пјесана Раћинина зборника*, Rad 255, 170). Што се другог примера тиче, цео израз *лѣтњи дан до подне* служи пре за одмеравање времена (колико дуго су се „носили“) неголи за праву идентификацију времена.

Уствари, по ономе што показује материјал требало би закључити да се већ у историско време развоја нашег језика временски акузатив без предлога јавља само у синтагми с актуализатором¹, за разлику од акузатива у конструкцији с предлозима који се у таквој вези јавља као категорија ширег идентификационог типа.

§ 22. О томе да је повезаност српскохрватског временског акузатива с актуализатором врло стара појава говори релативно доста велики број прилошких, скамењених конструкција. Сем поменутих, архаичних облика типа *данас*, *јућрос* и сл. има и других, у односу на ове прилошке формације новијих прилошких типова.

Тако се јавља, рецимо, дијалекатско *џвчас* (исп.: „*џвчас*, (у Ц. г.) овај час, so eben, *commode*“ — Вуков Рјечник s. v.) и *џнчас* (исп.: „*џнчас*, тј. онај час, *sogleich*, *illico*: *Ончас* они на ноге скочише“ — Вуков Рјечник s. v.) које одговарају прилошким конструкцијама *овај час*, *онај час* честим у нашем старом језику (исп. у Рјечнику Југосл. акад. s. v. *онај*: „*Ovato pristaje i sveza онај час*, тј. *onda odmah* према *овај час*, тј. *sada odmah*“²); затим *о[н]дџн* и *огдџн* (исп.: „*о[н]дџн* (< онџ дџн), *огдџн* (ређе) «преко-

¹ Ово је тачно опазио Даничић и формулисао овим речима „као што се види време овако исказано има уза се јошџ коју речџ која га разликуе одџ другихџ времена истога имена“ — о. с. 415.

² Исп. руски прилог *сейчас*, *тошчас*.

сутра» — Б. Милетић, Црмнички говор (ДЗб IX, 435). Дијалекатско је такође и *једам̄* односно *једам̄* (в. Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта s. v.) у значењу „једном“¹. Исто значење има, уосталом, у књижевном језику опет акузативни облик — *један̄иуш*.

Синтагма *неки дан* у значењу временског прилога *ономад* сасвим је обична у данашњем говорном језику (исп. примедбу у РЈА s. v. *neki*: „*neki dan*, тј. *onomadne*. У рјечнику *Vrančićevu* (*niki dan*, *purer*)... *Sasvijem je obično u naše vrijeme, na pr. Oromenuo sam ga neki dan*“). У овом се значењу она јавља и у старом језику — исп. рецимо: *!Pak, gdi ju ne iskah, !nadjoh ju neki (njeki?) dan* — N. Naješković, *Niki dan sam odlučio za Petra reći misu* — M. Zoričić (РЈА s. v. *neki*).

Овде треба напоменути и синтагму *дан данашњи* (= данас) која се и данас употребљава, а која је у старом језику честа — исп. рецимо: *Kako je to bilo i jestь đanašnji danь i bit će odseľ' u naprêdь* — Spomenici srpski 1, 12 [1397 god.] (РЈА s. v. *današnji*); *Koja (vrata) se imenom њegovim jošte i dan današnji žovu Stezikorova vrata* — D. Rašina (ibid.); *Koja se i današnji dan zove !ara caeli* — B. Kašić (ibid.).

§ 23. У свим случајевима у којима данас употребљавамо првенствено временски генитив јављао се некада временски акузатив далеко чешће него генитив. Поређење бројног односа примера даје следеће резултате.

Кад је у питању анафорска заменица —

Место везе *ових дана* у значењу „недавно“, и „ономад“ или „ускоро“, као што се данас једино говори, употребљавала се у старом језику првенствено акузативна синтагма *ове дни*. У РЈА s. v. *дан* стоји као објашњење: „*ove dni nedavno, onomadne...*; *ove dni (buduće), do malo dana*“ и наводе се примери као: *Ove dni smo videli* — Korizmeňak; *Ja ga sam vidio ove dni* — Dubrovački zbornik 1520 g.; *Ove dni do Stona poslat je trebuje* — N. Naješković; *Možemo k tomu uzrokom ovej dnevi razmislit* — B. Gradić.

Међутим, генитивни облици именице *дан* употребљене у множини и повезане у синтагму с анафорском заменицом јављају се такође, мада још увек ређе од акузатива, али већ код најстаријих писаца. Исп. рецимо код М. Ветранића: *Ка (koprena) se tče sijeh dana* (РЈА s. v. *dan*) и код М. Марулића: *Sih dan korizmenih* (РЈА s. v. *korizmen*). У оваквом случају, баш зато што је множина

¹ Исп. пољско *teraz* у истом значењу — R. G. A. de Bray, o. c. 645.

дана у питању, временском конструкцијом се изазива претстава о простору, дужини времена. Према томе, у овом конкретном случају можемо претпоставити да је баш ова чињеница олакшала продирање генитива на место акузатива.

Карактеристично је иначе да се под речју *овај* у РЈА већина примера јавља са акузативним обликом.

Под речју *час* (РЈА) на четрдесет и пет акузативних облика у синтагми са заменичком одредбом јавља се свега девет генитивних облика у истој вези.

Једино се под речју *јутро* у РЈА наглашава да се ова реч јавља у генитивном облику најчешће онда кад је у питању синтагма *овог јутра*, односно *сега јутра*.

Облик *сега* показује да је веза *сега јутра* релативно доста стара. Питање је откуда она баш у овом случају кад би требало очекивати прилог акузативног порекла — *јутрос*. Анализа примера који се на истом месту наводе даје, по моме мишљењу, одговор на ово питање.

Примери гласе: *Očemo viditi sega jutra — Korizmeňak; Sega jutra mi očemo viditi* (ibid.). У оба примера ради се о јутру које тек треба да буде. Међутим, прилог *јутрос* у савременом језику указује на јутро данашњег дана које је већ прошло. Треба претпоставити да је ово значење прилог *јутрос* имао још у старом језику, што је довело до потребе да се њему супротстави синтагма *сега јутра* којом ће се указати на јутро данашњег дана без семантичке нијансе која је специфична за прилог *јутрос*.

Кад је у питању одредба један, неки —

Уз именицу у акузативном облику употребљава се у старом језику одредба *неки* — напр.: *Njeki čas... lip ukras omili — D. Raňina* (РЈА s. v. *čas*); *Običajaše jedan dobar čovjek obhoditi sv. Benedeta njeke dni — J. Držić* (РЈА s. v. *neki*).

Да је оваква веза некада била честа потврђује прилошка конструкција *неки дан* о којој је већ било речи.

Карактеристично је да се генитив уопште не повезује с овом одредбом у савременом језику, а, судећи по материјалу којим располажемо, ни у старом.

У старом језику кад је одредба *један* (= некакав, неки) број примера у облику генитива минималан је у сразмери са бројем примера у акузативном облику, што претставља тачно обрнут случај у поређењу са приликама у савременом језику. Карактеристично је да се под речју *један* (= некакав, неки) у РЈА даје

овакво објашњење: „jedan se javlja često sa supstantivom koji pokazuje vrijeme ili dio vremena u acc.“¹ и да од наведених примера у вези с употребом облика *један* (=некакав, неки) нема ниједног у коме би именица са значењем временског појма имала генитивни облик.

Кад је у питању редни број —

Акузатив је служио у старом језику и за одређивање датума. Исп. рецимо: *писано 8 нашемь градъ 8 Бововьцъ, седьми дань мисца фебрвара — 1358—1376*, Твртко, бан босански (MS 185); *Prnese tada Hazdra pop zakon... prvi dan miseca sedmoga — Zadarski leksionar* (PJA s. v. *prvi*); *Umre v Betlêome... dan posledñi sektêbra — Kožičić* (PJA s. v. *posledñi*); *Pisao sam u' Požegi 27 dan rujna ili ti sept. god. 1757 — A. Kanižlić* (PJA s. v. *dan*). У PJA s. v. *дан* стоји објашњење: „*broj je redni i zajedno s imenom dan stoji u acc. sing. — dolazi od XIII vijeka, no istom u primjerima XIV zna se za cijelo da li je redni broj*“, али се додаје да се већ од XIV века јавља и генитив у истој служби. Уосталом, на истом се месту напомиње да од XII века наилазимо и на предлошку конструкцију у *акузатив* употребљену за датирање — исп. рецимо пример из повеље Кулина бана: *мѣсца авьгоуста оу дьвадѣсети и девѣти дьня*.

У новијем језику акузатив се у овој функцији не употребљава; генитив је преузео на себе службу обележавања датума.

Иначе, кад није у питању само одређивање датума акузатив се јавља уз редни број са функцијом актуализатора и у старом и у новијем језику — исп. рецимо: *Ovo ću роџ на двор, доџ ти ћу... трећи дан — N. Naješković* (PJA s. v. *dan*); *Ku (pjesan) други дан створи за тим днет — D. Račina* (ibid.); *He Омере, ако бога знадеш! Немој шући први данак љубе — Вук Ст. Караџић*, Нар. пјесме I (1841) 256; *Али бег се с љубом завадио, Прво вече на меку душеку — Нар. песма* (Вила 1866, 607).

Кад су у питању придеви саграђени на бази временских прилога и партиципа —

Има много потврда из старијег језика за употребу акузативних облика уз овакве актуализаторе. Исп. рецимо: *Ovo su minuto godište velike nemoći bile — M. Držić* (PJA s. v. *minuti* 3 a); *Kako sam ove minute dni razumio — D. Zlatarić* (ibid.); *Ove dni minuće jest prodao — iz XVI v., Mon. croat.* (PJA s. v. *minuti* 1 c b); *Da ne bi prošli... kako i minute dni — iz početka XVII v., Starine* 11

¹ Проред је мој (М. И.).

(PJA s. v. *minuti* 3 a); *Minute dni upita me ti sfrhu nekoliko stvari* — M. Orbini (ibid.); *Misleć, ko bih lice moje uredila dan došasti* — I. Đorđić (PJA s. v. *došast*).

Треба истаћи да се уз ове актуализаторе у старом језику често јавља и генитив, чешће него кад су у питању остали типови актуализатора. Исп. рецимо: *које сѣ сковане ѣ нашои цекни ѡдъ дѣкаты принесенихъ минѣтога годица* — Дубровник, 1435 г. (MS 380): *Robiћu опиј моју pokazavši ja tebi ovih pokladnih minutih dan* — Н. Луčić (PJA s. v. *pokladan*); *Odlučih toga rad minutih ovih dan kudgodi poјti van* — Р. Hektorović (PJA s. v. *minuti* 3 a); *Pjesni pokorne Davida kraјa minutijeh ljeta od mene u jezik naški prinesene* — I. Gundulić (ibid.); *Dokazane pokore od crkve prošasni(h) godina naređivane* — Луčić (PJA s. v. *prošastan*).

Пада у очи да се генитив најчешће онда јавља кад је у питању облик са значењем „прошли“ употребљен уз именицу у облику множине. То је можда зато што у таквим случајевима сама временска ситуација изазива претставу о простору, дужини времена чије границе нису тачно одређене, што управо одговара основној природи временског генитива.¹

§ 24 Употреба временског акузатива без предлога се током развоја српскохрватског језика лагано гасила. Данас има већ ситуација у којима не бисмо никако употребили овај падеж. Не бисмо напр. више рекли: *она је шила ше дане; он је много јео прошлу недељу; она је побегла од њега већ прву годину* и сл., иако су у

¹ Материјал нашег старог језика показује да је акузатив и у синтагми с одредбама итеративног, односно квантитативног типа био далеко чешћи, обичнији од генитива. Само под речју *дан* у РЈА на једанаест примера за употребу акузатива уз сваки наведен је само један — и то из новијег језика — за везу ове одредбе с генитивом.

Карактеристична је чињеница да се генитив уз одредбу *сав* уопште не јавља у савременом језику, па и у старијем врло ретко — нашла сам свега један пример из Дивковићевог језика: *„Da ne ostupe riječi božje od srca tvoga svijeh dana života tvoga* (PJA s. v. *дан*), један из Качићевог: *Вишешки свега Бечкога раша воеваше* (Даничић, о. с. 63) и један из језика народних пословица: *Свега љеша једна реја, и ша црвљива* (Даничић, о. с. 62). Акузатив је, међутим, сасвим обичан у синтагми с овом речју, бар у старијем језику — исп. рецимо: код старих писаца: *Ja s vami jesam sve dni deri do skončanja svijeta* — N. Raћina (ibid.); *Samo ћoj se ne pristajem svu noć vrtjet oko praga* — I. Gundulić (PJA s. v. *ноћ*) итд.

сва три случаја најтипичнији временски актуализатори употребљени уз именицу са значењем временског појма.¹

Уствари, употреба временског акузатива своди се све више у модерном књижевном језику на поједине, одређене случајеве, углавном на именице *јутро* и *вече* и то само кад су у облику једине. И данас, рецимо, звучи сасвим обично: *она је шила то јутро* или *једно јутро*, *он је много јео прошло вече*², *она је од њега побегла прво вече*, *прво јутро* и сл.³

Карактеристична је чињеница да се најдуже, најупорније одржавају у употреби баш облици именица *јутро* и *вече*. Треба се овде потсетити на најстарије словенске прилоге — пореклом временске акузативе без одредбе који су баш облици ових истих именица (в. § 18). И међу најстаријим прилозима везаним за одредбу срећемо исте облике — *јутрос*, *вечерас*. У Делбриковом списку оних именица са значењем временског појма које се у индоевропским језицима најчешће адвербијализују (о. с. 547—553) јављају се такође ове исте именице.

Сасвим је разумљиво зашто се падежни облици баш ових именица задржавају најдуже у језику. То су именице које обележавају најближе познате тачке у времену које се, према томе, у говору врло често помињу (при чему је, разуме се, за говорно лице увек важно да ли се ради о вечери односно јутру које је било, које ће бити или које је у току). А облици који се најчешће употребљавају остају, као што је познато, у језику чак и онда кад се сасвим измени морфолошка структура система коме су припадали.

IV. ЛОКАТИВ

§ 25. Временски локатив без предлога је стара, општеиндоевропска категорија широко распрострањена у индоевропским језицима.⁴ Он се употребљавао у случајевима када је требало

¹ Временски акузатив употребљен уз прелазне глаголе сувише потсећа на акузатив објекта (кад се каже: *она је шила ше дане* онда бар звучи, ако се и не схвата тако, као да је синтагма *ше дане* објекат глагола *шиши*). Овај је моменат вероватно такође одиграо улогу при истискивању временског акузатива из употребе.

² *Прошло јутро* се већ не би рекло, али се не би ни генитивна синтагма овде употребила, већ прилошки израз *јуче јутро*.

³ Уз овај актуализатор употребљава се често и именица *дан* — *побегла је већ први дан*. Веза *први дан* има ту већ прилошко значење „одмах“.

⁴ Исп.: „Als normale Bezeichnung der Zeit müssen wir den Lokativ ansehen, der sich tatsächlich in allen Sprachen findet“ — H. Hirt, *Indogermanische Grammatik VI (Syntax I)*, Heidelberg 1934, 33.

означити да се вршење радње у временском погледу локализује у оквиру датог временског појма („zwischen ihren [der Zeitbegriffen] Grenzen“ — в. код Делбрика о. с. 183). Ово, уствари, значи да је употреба временског локатива без предлога зависила од тога да ли ће дата временска ситуација изазвати у свести јасну претставу о димензионалном моменту — о просторности времена (в. § 5).

На основу свога значења индоевропски временски локатив без предлога постављао се у извесном смислу на средину између временског инструментала без предлога¹ и временског акузатива без предлога.

Од инструментала га је раздвајало то што је изостајала у његовом значењу јасна претстава о моциности, кретању кроз време (§ 3), која је била специфична за значење инструментала.

Обавезна претстава о временској просторности чинила је, с друге стране, разлику према значењу временског акузатива без предлога (в. § 18) и ограничавала употребу локатива у поређењу са употребом овог другог временског падежа.

Уствари, ово специфично и, како се сматра, основно значење „у оквиру граница“ које је носио стари индоевропски локатив без предлога има и данас словенски локатив, али у вези с предлозима — исп. рецимо староиндиско: „*āhar-āhar jāhatē māsi-māsi* er wird an jedem Tage innerhalb eines jeden Monates erzeugt“ (Delbrück о. с. 222) са српскохрватским: *Ми ћемо те често походиши, у години свакога месеца, у месецу сваке недељице* (Вук Ст. Караџић, Нар. пјесме II, 1845 г., 39) или старогрчко: „*εἰκοστῆ ἔτει* ‘im zwanzigsten Jahre’“ (Hirt, о. с. 70) са српскохрватским: *умрла је у двадесетој години* (тј. кад је двадесета година била у току; у оквиру своје двадесете године).

Што се тиче, међутим, значења и употребе старог временског локатива без предлога у словенским језицима, мора се признати да је слика која се добија на основу анализе само словенског материјала различита од оне коју добијамо с обзиром на најстарије, општеиндоевропске прилике.

¹ Значење старог временског инструментала најбоље је, по мом мишљењу, дефинисао Вондрак овим речима: „*Instr. der Zeiterstreckung* bezeichnet den Zeitraum, über den sich eine Handlung erstreckt, es wurde also ursprünglich dadurch wohl mehr ihr Verlauf angedeutet, wobei an eine Bewegung oder an ein Fortschreiten derselben zu denken ist“ о. с. 287. Исп. ради илустрације староиндиски пример: „*sá nah kṣapābhīr āhabhiṣ ca jinvatu* ‘er erquickte uns die Nächte und die Tage hindurch’“ — Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1904, 427.

§ 26. Карактеристично је, пре свега, да Миклошич и Вондрак, одређујући природу словенског временског локатива без предлога, дају дефиницију која би се слободно могла применити данас на временску конструкцију акузатива с предлогом *у*, а некада на временски акузатив без предлога — исп.: „Er bezeichnet die Zeit, in der eine Handlung vor sich geht“ (Miklosich, о. с. 648; Vondrák, о. с. 295). По оваквој дефиницији локатив без предлога спада у најчистије, најнепосредније временске падеже без икакве специфичне значењске нијансе. У прилог оваквом гледишту говори, уосталом, Мејеова¹ констатација: „En slave, l'accusatif avec préposition a pris dans une large mesure la place du locatif pour marquer le temps où se produit quelque chose“ (467).

У вези с оваквом дефиницијом, односно одређивањем природе словенског временског локатива без предлога, дате су следеће напомене. Прво, да је употреба овог падежа ограничена на поједине именице; друго, да се јављају такви локативни облици који су синтаксички везани за одредбу.²

Прву напомену учинили су још Миклошич и Вондрак (1. с.). Међутим, на основу многобројних примера које Миклошич наводи може се закључити да су заступљене, у већој или мањој мери, све именице са значењем временских појмова, осим оних које означавају константно идентификоване јединице временске мере — имена дана и месеци.

Што се тиче друге напомене, постоји, с једне стране, Мејеово тврђење, недовољно потврђено материјалом, да се уз именицу обележену локативом без предлога при одређивању времена обавезно употребљава показна заменица („le locatif ne subsiste alors qu' avec un démonstratif“ — 1. с.). С друге стране, Миклошич и Вондрак помињу само поједине „одређене везе“ („...doch findet dies nur bei folgenden Worten, bei einigen nur in bestimmten Verbindungen statt“ — Miklosich, 1. с.; „er ist nur auf bestimmte Worte und selbst auch da auf bestimmte Verbindung beschränkt“ — Vondrák, 1. с.).

Миклошич, дајући преглед именица које се јављају у облику локатива, наводи посебно „одређене везе“ о којима је реч: „тош

¹ A. Meillet, *Le slave commun*, Paris 1934.

² А. Д. Григорјева у својој расправи Предложность и беспредложность локатива в древнерусском языке (Доклады и сообщения Института русского языка I, Москва—Ленинград 1948, 137) истиче да се облици локатива без предлога граде „от существительных вѣкъ, лѣшо, зима, недѣля, годъ, осень, вѣсна, день, ночь, полночь, година, иногда с определениями“ (проред је мој М. И.).

dñni, opomъ dñni, tretiiimъ dñni..., sej pošti, toj pošti, vъsej pošti..., družěj pošti..., jedinoj pošti..., tomъ časê, jedinomъ časê“ (о. с. 648—649). На основу његовог прегледа могло би се закључити да се локативни облици именица *дан*, *ноћ* и *час* јављају у словенским језицима само са одређеном одредбом — временским актуализатором. Међутим, сами примери које мало даље наводи друкчије говоре.

Именица *ноћ*, рецимо, јавља се синтаксички невезана за одредбу у староруским примерима: *priêchavъ poči protivu svêtu, zimusъ esi poči na svobodu razboemъ udariлъ* (Miklosich, о. с. 650), а именица *дан* има уз себе одредбу која није актуализаторског типа у чешком примеру: *bile dně se ukaže klat* (ibid. 651). Миклошич сам напомиње поводом примера из старословенског: „selten ist im asl. pošti allein: šъdъ pošti zapali sгъкъвъ... vъstavъ pošči...“ (ibid. 649).

Уосталом, и из српскохрватског имамо потврда за употребу локативних облика ових именица са прилошким значењем, а ван везе с актуализатором — исп. напр. у РЈА s. v. *дан* наведене примере из наших старих споменика и облик *ноћи* односно *ноће*, *дъње* који се говоре у дијалектима источне и јужне Србије (А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905, 340). Исп. и македонске, синтаксички невезане облике *дење*, *ноће* („Имаме еден број прилозите од странот беспредложен локатив — *дење*, *ноће*“ — Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1954, 106).

Уствари, мада неће бити тачно ни Мејеово тврђење да се локативни облик обавезно повезује „avec un démonstratif“ ни Миклошичево ограничавање одређених именица искључиво на везу са одредбом, чињеница је да у историско време развоја словенских језика имамо примере који доказују да се локативни облици често повезују у синтагму с актуализатором. Ово као да потврђује претпоставку да је временски локатив без предлога био заиста идентичан временском акузативу без предлога, тј. да је претстављао широку падежну категорију за идентификацију времена. Међутим, баш тај факат да се употреба временског локатива без предлога у време о коме је реч већ сводила само на поједине именице и синтагме, упоређен са чињеницом да се убрзо временски локатив без предлога изгубио као посебан падеж у свим словенским језицима без разлике, показује да већ тада ова категорија није више имала праву падежну природу и да се налазила пред потпуним ишчезавањем из

употребе. Према томе, ми о природи временског локатива без предлога као о живој падежној категорији не смемо и не можемо ништа са сигурношћу закључивати на основу затеченог стања.¹

На основу затеченог стања можемо констатовати само једно — да је у једној епоси развоја словенских језика временски локатив почео губити своје специфично значење и да се почео употребљавати, напсредо са акузативом, као падеж основне временске идентификације. У даљем развоју, а у директној зависности од ове појаве дошло је до уклањања из употребе локатива без предлога у својству посебне падежне категорије, односно до адвербијализације појединих облика овог падежа.

§ 27. Позната је појава да се облици временских падежа често адвербијализирају, а такође и често замењују један другим у истој временској ситуацији². Ово је свакако у вези са самом природом временског значења. Чињеница да су, с једне стране, статичке временске ситуације само привидно такве, а да се, с друге стране, време нама увек јавља у димензионалном виду, тј. са претставом о извесном трајању, чак и кад ми на тај моменат не мислимо, кад он за нас у конкретном случају и није важан, довела је до тога да су статичке конструкције, као што смо већ утврдили, увек необележене у погледу критерија статичности према динамичности (в. § 3), а конструкције пунктуалног типа у погледу критерија пунктуалности према линеарности (в. § 5). Стога је сасвим природно да се оне конструкције које су по природи необележене могу јавити и у ситуацијама које првенствено одговарају конструкцијама обележеног типа што отвара, уосталом, могућност и за супротну појаву, само ако ослаби осећање за специфично значење које датој конструкцији даје обележени карактер. Та је могућност у временским ситуацијама врло

¹ Исп. у вези с тим констатацију Јарослава Бауера о употреби временског локатива без предлога у старословенским јеванђелским текстовима: „Příslovečným určením času byl ve stsl. evangelích bezpředložkový lokál jen v ustálených spojeních nebo v adverbialních ustrnulínách. Také v tomto významu přispívalo k jeho udržení spojení s ukazovacím zájmenem. V prostém lokálu bývají názvy časových úseků“ — Jaroslav Bauer, *Bezpředložkový lokál ve staroslověnských evangelích*, *Slavia* XX 1, 1950, 53.

² Исп. Дедбрикову примедбу поводом литавског временског локатива: „Nicht selten wird, wo eigentlich der Lok. am Platze wäre, der Akk. gesetzt, wobei die Bedeutungsverschiedenheit unberücksichtigt bleibt, ein Fall, der gerade bei Zeitbegriffen, welche in ihren einzelnen Kasus leicht erstarren, sich öfter ereignet“ — о. с. 223.

велика с обзиром на чињеницу да су у многим случајевима границе између обележеног и необележеног недовољно чврсте, пошто често разлике које се јављају не леже у нечем стварном него у нашем психолошком односу према тим ситуацијама, у субјективном избору момената које ми хоћемо или нећемо сматрати релевантним.

Једном речју, сасвим је могућно претпоставити да се од обележене временске категорије словенски локатив без предлога развио током времена у необележену категорију и онда и нестао из употребе као посебан временски падеж. Питање је само у овоме: постоје ли какви било аргументи на основу којих би се могло закључити да је у прасловенском односно прасрпскохрватском специфично значење временског локатива без предлога било заиста засновано на изразитој претстави о димензији времена.

§ 28. Као аргумент могле би да послуже у овом случају следеће чињенице.

Пре свега, карактеристично је да се као временски прилози — пореклом синтаксички невезани локативи без предлога јављају у словенским језицима облици именица са значењем временског периода: *зими, лећи, дне, ноћи, јутре* и сл. (в. материјал наведен код Миклошича, I. с.).¹ Анализа значења српскохрватских прилога овог типа показује да је за њихову употребу и данас одлучујућа претстава о трајању времена, у првом реду онда ако су у питању периоди године. Рекло би се рецимо, *шо се воће једе лећи* (тј. „свакипут кад је лето“, „док траје лето“) али не и *разболео се лећи* (у оба случаја је, међутим, подједнако могућна употреба прилога акузативног порекла — *у зиму, у лето* — пошто они имају широко значење основне идентификације времена, исп.: *шо се воће једе у лето* и *разболео се у лето*). Они прилози који означавају периоде дана, а који су у нашем језику очувани само као дијалекатски облици, јављају се, међутим, најчешће без специфичне значењске нијансе о којој је реч (исп. рецимо *јутре у значењу сутра* — § 29).²

¹ Локативне облике баш ових именица затичемо, уосталом, и у другим индоевропским језицима — исп. Шмалцову опаску коју наводи Делбрик поводом ситуације у вези с употребом локатива у латинском: „Es finden sich *hieme, aestate* u. ähnl. in allen Zeiten der Sprache“ (о. с. 224).

² Уствари, само се прилози са значењем дана и ноћи (*дне* и *ноћи*) понашају у овом погледу првенствено као прилози који означавају периоде године. То треба објаснити свакако тиме што ови облици нису ниуколико типични претставници категорије периода дана. Они, за разлику од типичних претставника ове категорије, изазивају у свести претставу о временском простору који је подељен на посебне временске отсеке (дан обухвата зору, јутро, подне; ноћ — вече, поноћ)

Поређење ових толико сродних категорија — периода дана са периодима године — показује да се разлика између њих с обзиром на наше психолошке, субјективне критерије, који су у односу на одређивање временске ситуације одлучујући, састоји у томе што се типични претставници периода дана јављају обично у нашој свести као мале временске релације код којих се дужина трајања времена не осећа као битна и које се, што је карактеристично, не деле даље на посебне периоде (в. § 5), док евоцирање периода године носи собом првенствено и јасну претставу о димензионалном моменту — о просторности времена. Према томе, ако се узме у обзир да је специфично значење временског локатива било заиста засновано на претстави о просторности времена требало је управо и очекивати да се оно најпре и најдуже задржи¹ баш у оквиру облика који означавају периоде године.

Треба истаћи, што је такође карактеристично, да се као суплетивни облици исте прилошке системе којој припадају облици типа *лети*, *зими* јављају и облици инструментала, старе динамичке временске категорије, за коју је такође моменат просторности времена био основица значења — исп. *овде долази лети*, *зими са овде долази дању*, *ноћу*, *понедељником*.

За други аргумент могла би се узети већ поменута чињеница да се локатив у словенским језицима и данас још — додуше искључиво у вези с предлозима — употребљава за одређивање времена онда кад је потребно водити рачуна о временској просторности (в. § 28). У оваквој, предлошкој конструкцији локатив се по значењу и употреби супротставља вези акузатива с предлозима управо у оном смислу у коме се, како се претпоставља, супротстављао првобитно стари временски локатив без предлога акузативу без предлога.

Пошто је веза предлога с акузативом, као што смо истакли (в. § 19), током времена заменила стари акузатив без предлога у његовој првобитној служби падежа за основну идентификацију

¹ Можда није случајно што се у словенским језицима није нашао ниједан пример локативног облика именице са значењем константно идентификоване јединице временске мере — имена дана. Треба се потсетити на чињеницу да је баш за овакве временске појмове моменат временске просторности најмање релевантан (в. § 5). Карактеристично је да се у свим словенским језицима именице са значењем ових временских појмова, кад није ситуација типичне актуализације у питању (за коју је у неким језицима генитив одговарајући падеж) обележавају доследно акузативном конструкцијом с предлогом.

времена, природно је претпоставити да се слично догодило са локативом, тј. да је конструкција локатива с предлозима заменила стари локатив без предлога у његовој првобитној временској функцији.

Ово специфично временско значење, које је, како се претпоставља, првобитно припадало локативу без предлога, а које од првих историских времена па до данас затичемо у оквиру локативне конструкције с предлозима, такве је природе да се употреба падежне конструкције која га одређује своди на мали број случајева у поређењу са фреквенцом употребе осталих временских падежа, посебно акузатива. Стога је сасвим оправдана Вајанова опаска поводом употребе временске падежне конструкције са предлогом *въ* у старословенском: „*Au sens temporel, l'accusatif est usuel, et le locatif rare...*“ (A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 187) и Даничићева примедба поводом употребе конструкције предлога у са локативом у српскохрватском: „временомъ може быти опколѣно што унѣ бива, али се редко казуе тако кады што бива“ (о. с. 642).¹

§ 29. Од првих историских споменика па до данас затичемо у српскохрватском само појединачне, адвербијализоване облике старог временског локатива без предлога.²

Најчешћи су, обични и у савременом књижевном језику, облици *зими*, *лѣти* и *лани(е)*. У старом језику и у различитим савременим дијалектима може се наћи, међутим, и већи број облика овог типа који се не јављају у данашњем књижевном језику.

¹ Прилике у најстаријим старословенским текстовима показују да се прилошка конструкција о којој је реч није употребљавала напореда са локативним облицима без предлога у њиховој функцији широких, необележених временских категорија. Јарослав Бауер, наводећи старословенске примере временског локатива без предлога, који сви имају широко значење непосредне временске идентификације, нарочито истиче: „*Bezpředložkové lokály jsou tu skoro ve všech případech ustálenými časovými určeními — nemáme vedle nich ekvivalentní určení v předložkovém pádě*“ — о. с. 53. А. Д. Григорјева, међутим, напомиње да у староруском „наряду с беспредложными локативами времени встречаются и предложные конструкции, главным образом с предлогом *в*“ (о. с. 137). Примери које она наводи (у једном случају је у питању именица *ноћ*, у свим осталим — именице са значењем периода године) показују да је прилошка конструкција заменила управо оне облике локатива без предлога који су, као што смо утврдили, најдуже чували старо значење временске просторности.

² Треба истаћи да Вајан за старословенски временски локатив без предлога утврђује да га налазимо једино као прилошки или полу прилошки облик — исп.: „*Le locatif indique le lieu ou le temps dans lequel s'accomplit l'action, mais il s'emploie surtout après préposition. Sans préposition, on le rencontre... dans des adverbes... et des locutions semi-adverbiales...: зимѣ..., полу дѣне..., полуношти..., томѣ часѣ..., видномѣ часѣ..., томѣ лѣтѣ*“ — A. Vaillant, о. с. 177.

Тако, рецимо, поред већ поменутих облика именица дан и ноћ (в. § 26) имамо и облик именица које означавају пролеће, исп.: *Da daju... prolétiji po dva brava jalova* — Dušanova hrisovulja (PJA s. v. *пролеће*); *Prominila je lice kakono voća stabla premaliti*, *Cvitje premaliti cvati, pak opada* — Marulić (PJA s. v. *premažeto*); *Kako poļa premaliti ličca joj se ružom diče* — Lucić (ibid.); *Ima dubje primaliti stati prije bez zeleni neg... ja ću drugu vil ljubiti* — Bobačević (ibid.); *Pridoh pod Vrbnikgrad, protuleti biše* — Истарска нар. песма (Зима, о. с. 238); *пролећу* — А. Белић, Диј. ист. и јуж. Србије 340, затим облик именице јесен — исп.: *Da daju jeseni pokrove* — Dušanova hrisovuļa (PJA s. v. *пролеће*); *јесени* — А. Белић, Диј. ист. и јуж. Србије 340; *Мајка: ти се весели (женит ће га јесени) Док дозрије кестени* — Нар. песма из Хрватске (Зборник за нар. живот и обичаје XVII, 179); *Takovih izbačenih korijenaka bit će osobito ondje, gdje je blago jeseni gazilo i paslo* — Ђ. Turić, Rukovod za prirodoznanstvenu obuku, sv. 2, Zagreb 1895, 364; *Куда пролећем и јесени буче пошоци* — С. Матавуљ, Из Црне Горе и Приморја, 1888 г., 62; *Ženidba se obavlja najviše jeseni* — М. Markovac, Selo i seljaci u Slavonskoj Posavini, Zagreb 1940, 76.

Облик *јушре* (у најзападнијим дијалектима, нарочито у старијем језику, *јушри*) јавља се са значењем „сутра“ од најстаријих споменика до данас. За стари језик РЈА даје многобројне потврде — исп. s. v. Податке о употреби овог облика у савременим српским народним говорима добијамо и од дијалектолога — исп. А. Белић, Диј. ист. и јуж. Србије 338, М. Павловић, Говор Срећке жупе, Срп. диј. зборник VII, 184, Гл. Елезовић, Речник козовско-метоховског дијалекта s. v. — и од књижевника, исп.: *Па, еше, јушре је свешти Илија* — М. Ђ. Милићевић, Међудневица, Београд 1885, 22; *Па ела-ше, озволевајше јушре барем на пашерицу* — Ст. Сремац, Ивкова слава, СКЗ 55, 1899 г., 23; *Јес', јушре је Божић* — Д. Радић, Живи наковањ, Наша књига 35, 1937 г., 70; *Рачунам, ако се зайије данас и јушре, гошова сшвар* — ibid. 44. Да се овај облик употребљава и у чакавским говорима доказује пример који наводи Зима (о. с. 238). *Brat mi je umrl od glada, jutre ću i ja (истарска нар. песма).*¹

¹ Код Зиме налазимо још примера из новијег чакавског од којих један — *agoda je sedtom leti bila* — наводе и Миклошич (о. с. 650) и П. Ђорђевић (о. с. 154). Међутим и овај и њему слични примери из чакавског (напр. М. Кушар, Рапски дијалекат, Рад СХVIII, 48) треба с великом резервом примити, пошто они, по свој прилици, не претстављају облике старог локатива без предлога, већ секундарну, дијалекатску појаву фонетског изостављања предлога *в* у одређеној позицији — в. о томе А. Белић, Замјтки по чакавскимъ говорамъ, 16 и С. Ившић, Нацрт за истраживање хрватских и српских нарјечја, Загреб 1914 (прештампано из I књиге „Ковчежића за хрватска и српска нарјечја“) 41.

Од локативних облика синтаксички везаних за одредбу задржало се врло мало примера. Најпознатији прилог овог типа је *ономадне* (руско *ономедни*, *намедни*). Поред њега јављају се још и *оногвечери* (в. П. Ђорђевић, О падежима без предлога, 154) и *ономлани* (в. Т. Маретић, Грам. и стил. 508).

V. ЗАКЉУЧАК

§ 30. У почетку историског развоја српскохрватског језика затичемо у служби обележавања локационо-статичких временских ситуација два падежа без предлога — акузатив и генитив. Од трећег старог временског падежа без предлога — локатива — који се у преисториско време употребљавао у словенским језицима јављају се већ у то доба у српскохрватском само појединачни, већ прилошки облици.

Уствари, система локационо-статичких временских падежа без предлога почела је још у време општесловенске заједнице да доживљује лагани процес распадања. Тај процес траје и у историском раздобљу и данас смо ми управо сведоци његове завршне фазе у којој генитив остаје као једини локационо-статички временски падеж без предлога.

§ 31. У српскохрватском језику налазимо доста материјала за реконструкцију некадашње прасрпске, односно општесловенске системе локационо-статичких временских падежа без предлога. На основу овакве реконструкције долазимо до следећих констатације у вези са значењима и односима старих временских падежних категорија — локатива, акузатива и генитива.

Сва три падежа имала су локационо-статички карактер, што значи да су служила првенствено за непосредну идентификацију времена. Према томе, они су се употребљавали само онда када је био у питању идентификован временски појам, што значи да је уз именицу њима обележену било неопходно употребити какву одредбу са функцијом идентификатора ако та именица није означавала већ по себи идентификовану временску категорију.

Локатив је првобитно био идентификациони падеж са специфичном значењском нијансом временске просторности. О томе нам говори, с једне стране, карактер затечених прилога — пореклом локативних облика, а, с друге, — значење које у временским ситуацијама носи и данас локатив, али у конструкцији с предлозима. Ова специфична значењска нијанса морала је, међутим,

још у преисториско време развоја српскохрватског језика сасвим избледети у већини случајева употребе временског локатива, што је и довело најзад до тога да је овај падеж без предлога престао да постоји као жива категорија.

Акузатив је био идентификациони временски падеж у најширем смислу речи. Повезаност судбине временског генитива са судбином временског акузатива у словенским језицима и чињеница да се генитивом обележавало време делимично обухваћено вршењем радње наводи на претпоставку да се акузативом, на супрот генитиву, обележавало првобитно време захваћено у целини, тим пре што се генитив и акузатив и ван временске ситуације супротстављају по критерију „део према целини“. Међутим, за овакву претпоставку немамо довољно доказа. Оно што се може реконструисати на основу материјала показује само толико да акузатив у једној фази свог развоја није значио ништа специфично у поређењу са локативом и генитивом да је, према томе, био широка временска категорија локационо-статичког типа, необележена у односу на локатив и на генитив. Његова служба широког, идентификационог временског падежа трајала је релативно дуго, судећи по затеченим прилозима акузативног порекла. Међутим, већ пред почетак историске епохе развоја српскохрватског језика временски акузатив без предлога је постао облик обавезно везан за атрибуцку одредбу, што значи да је сузио поље своје употребе и почео да се јавља само у оним случајевима кад је временска актуализација у питању. (Ово је доста природан развој с обзиром на чињеницу да је сама идентификациона служба такве природе да се именица обележена падежом који је у питању најчешће јавља повезана с одредбом-актуализатором; онај посебан синтаксички положај, међутим, у коме се један облик најчешће јавља може лако временом за њега да постане и обавезан). Са том, синтаксички везаном функцијом временски акузатив је живео у нашем језику још неколико векова, док га тек у последње време није дефинитивно заменио генитив. Данас се временски акузатив употребљава у врло ограниченом броју случајева као већ полуадвербијализована категорија (в. § 24).

Генитив је у почетку (свакако у најстаријој, општесловенској епоси пошто материјал самог српскохрватског језика не пружа о томе доказа) обележавао време делимично захваћено вршењем радње. Ово се може претпоставити

између осталог, већ и на основу тога што су нађени примери у којима се право партитивно значење — које се иначе обележава генитивом — и значење временске партитивности додирују (в. § 9). Претстава о временској партитивности повлачи за собом и претставу о временској линеарности; ова су два момента управо условљена један другим. На основу њих се генитив као обележена категорија могао супростављати акузативу — необележеном, широком идентификационом падежу — и локативу, за који је само моменат временске линеарности био битан.

Несумњиво је да се већ у преисториској епоси развоја српскохрватског језика генитив синтаксички везао за одредбу. Ово свакако указује на чињеницу да је овај падеж стојао у извесној корелацији с временским акузативом, који је такође тада ступао у сталну везу са одредбом. Карактеристично је да готово немамо доказа у постојању одговарајућих прилошких облика о томе да је генитив некада био синтаксички неvezана категорија, што би могло значити или да је генитив касно ушао у систем временских падежа — на шта се иначе помишља у науци (в. § 8), — или да се релативно врло кратко време употребљавао у свом првобитном специфичном временском значењу.

У историско време развоја српскохрватског језика генитив се јавља поред акузатива у функцији падежа временске актуализације. У почетку он је по фреквенци употребе био далеко иза акузатива, али временом, јачајући све више, преузима све његове функције временског падежа. Генитив данас претставља, уствари, једини преостали падеж некадашње, релативно богате српскохрватске системе локационо-статичких временских падежа без предлога.

§ 32. Корене процесу осиромашења који је доживела ова система треба тражити у следећим чињеницама.

За систему локационо-статичког типа најбитнији је моменат временске идентификације. Пунктуална или линеарна концепција времена, питање да ли је целокупан временски појам захваћен вршењем радње или само неки његов део — то су само моменти који се наглашавају или не у зависности од субјективног оцењивања дате ситуације. Према томе, с обзиром на саму временску ситуацију локационо-статичког типа могућна је појава такве временске конструкције која би била по природи широко идентификационог карактера, што значи да би за њену употребу разликовање ових поменутих момената било ирелевантно. Таква кате-

горија била је, као што се може претпоставити, стари општесловенски акузатив.

Због своје широке, необележене природе, акузатив се могао употребљавати у оним случајевима у којима су се јављали генитив или локатив. Довољно је, међутим, било да избледи специфично значење у оквиру генитива или локатива па да се и они могу употребити у свим оним ситуацијама у којима долази акузатив.

Треба претпоставити да је генитив био највише обележен. Према њему локатив је стајао као необележена категорија, што значи да се заједно с акузативом могао употребљавати у оним ситуацијама које су одговарале и природи генитива, али да је обрнуто било немогуће. Локатив је свакако релативно рано изгубио стару значењску нијансу и постао као акузатив падеж непосредне временске идентификације. Стављен, међутим, овако напредо с акузативом исте функције, локатив се убрзо уклонио из употребе. На његово некадашње место ступиле су у словенским језицима различите конструкције локатива с предлозима које чувају у свом значењу трагове првобитног линеарног временског значења ове старе падежне категорије.

Карактеристично је за српскохрватски, односно општесловенски локатив да се његов развој у временској употреби слаже у овом погледу са развојем у месној — и тамо је локатив замењен предлошким конструкцијама.

Генитив је свакако тек много доцније изједначен с акузативом, највероватније у време кад је овај падеж постајао већ синтаксички везана категорија, тј. кад је од широког падежа временске идентификације постајао ужи падеж временске актуализације.

Значење широке идентификационе категорије коју је имао стари акузатив без предлога још у прасрпскохрватском, односно прасловенском преузеле су предлошке конструкције с акузативом.

§ 33. У историско време развоја српскохрватског језика не затичемо ни један падеж без предлога у широком идентификационом временском значењу. И акузатив и генитив су обавезно везани за одредбу — претстављају специфичне падеже временске актуализације.

У почетку је, као што смо већ нагласили, акузатив био у живљој употреби од генитива. Међутим, баш синтаксички везан положај у коме су се нашла ова два падежа више је одговарао природи генитива него природи акузатива. Генитив се и у извесним својим невременским функцијама (исп. квалификативну и

посесивну употребу овог падежа) јавља обавезно везан за атрибут. Стога је генитив имао више услова да се специјализује за падеж временске актуализације од акузатива.

Данас ми немамо у српскохрватском језику ниједан падеж локационо-статичког временског значења чија би употреба била синтаксички потпуно слободна: или је падеж везан за одредбу — генитив — или за предлог — акузатив и локатив.

R é s u m é

L'auteur se propose d'expliquer le fonctionnement du système des cas concernant les significations temporelles dans la langue serbocroate. Il essaye, en envisageant l'évolution de telles catégories et se rendant compte des conditions conformes régnant dans les autres langues slaves, de fixer leur nature primordiale et leurs relations mutuelles se rapportant à l'époque du slave commun.¹

Il faudrait selon l'auteur diviser toutes les constructions casuelles signifiant le temps en deux groupes: l'un, caractérisé comme catégorie de localisation dans le temps, l'autre — comme catégorie d'orientation dans le temps.

Si la forme casuelle d'un nom désigne un point¹ dans le temps qui correspond directement au moment de l'action, représentant ainsi sa place dans le temps, l'auteur envisage cette forme casuelle comme catégorie indiquant la localisation dans le temps (par ex.: *il est revenu samedi; il partira en septembre*).

Si, au contraire, la forme casuelle d'un nom ne désigne pas un point dans le temps qui correspond au moment de l'action, mais seulement un point de temps connu à l'aide duquel on s'oriente pour connaître la place que prend le moment de l'action dans le temps, l'auteur envisage cette forme casuelle comme catégorie indiquant l'orientation dans le temps (par ex.: *il est rentré vers l'aube; j'écrirai après Noël*).

Dans les langues slaves, les formes casuelles sans préposition peuvent marquer seulement la signification de localisation temporelle.

¹ Ici point signifie un laps de temps identifié, précisé.

La signification d'orientation dans le temps s'exprime toujours à l'aide d'une préposition.

Il faudrait, selon l'auteur, diviser la catégorie de localisation temporelle en deux sous-catégories: le groupe statique et le groupe dynamique.

Par le terme „catégorie temporelle statique“ il faudrait comprendre chaque construction casuelle marquant le temps sans prendre cas de son écoulement, (par ex.: *il l'épousera au printemps, il répondra lundi*), tandis que le terme „dynamique“ se rapporterait aux situations où la pertinence particulière du moment dynamique, propre à la nature du temps, s'impose obligatoirement (par ex.: *l'ours dort pendant l'hiver, elle a travaillé durant des mois*).

Ces deux catégories ne sont pas toujours bien distinctes l'une de l'autre. La catégorie dynamique est marquée en ce sens qu'elle exclut la conception statique du temps, mais la catégorie statique est non marquée, ce qui veut dire qu'elle permet, selon le cas, que l'on comprenne la situation temporelle aussi bien dans un sens dynamique que statique (par ex.: *les arbres fleurissent au printemps* signifie en même temps „au moment du printemps“, „pendant le printemps“, „chaque fois que vient le printemps“).

L'auteur propose de distinguer deux types de signification temporelle dynamique: le type motionnel (signification „pendant“, „durant“) et le type itératif (signification „chaque fois que“).

Les recherches poursuivies dans cet ouvrage se rapportent seulement aux cas de localisation temporelle statique, d'où il ressort que l'instrumental, estimé comme cas dynamique par excellence vu sa signification primordiale — n'est pas considéré ici comme objet d'étude.¹

A l'aide d'une forme casuelle signifiant la localisation temporelle on fixe le moment de l'action à un point de temps précis. Par conséquent, connaître le moment de l'action veut dire identifier un certain point sur l'étendue du temps. Partant d'une telle constatation on parvient, selon l'auteur, à connaître le fonctionnement du système casuel signifiant la localisation du temps.

Le temps se conçoit en premier lieu comme un ensemble d'unités qui servent à mesurer la durée du temps — la seconde, la

¹ En ce qui concerne l'instrumental slave employé dans les situations temporelles, l'auteur renvoie à son ouvrage: *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, pos. izd. Srpske akad. nauka, Beograd 1954, I—VII+1—298 (avec résumé en allemand).

minute, le jour, la semaine, le mois, l'année... Ces unités-là précisent le temps quant à sa durée, rien de plus. Pour fixer un point sur la chaîne des unités du temps, uniformes par nature, il faut que l'une d'elles soit identifiée. L'acte d'identification en ce cas-là est conforme au processus nommé par Charles Bally *actualisation*; d'où provient la règle que la forme casuelle d'un nom désignant une unité de mesure du temps ne peut pas préciser le moment de l'action sans la présence d'un déterminant-actualisateur (cf. § 4).

Les noms signifiant les unités de temps conçues comme catégories temporelles constamment identifiées — les noms des jours (lundi, mardi... etc.) et des mois (janvier, février... etc.), forment un groupe à part. Ces unités-là forment une succession de temps identifiée par le critère conventionnel „tel et tel par ordre“ (lundi = premier jour de la semaine par ordre, mardi = second... etc.). Les formes casuelles désignant de telles unités de temps peuvent toujours préciser le moment de l'action sans égard à la présence ou l'absence du mot-actualisateur (par ex.: *je reviens lundi*).

Il existent encore des successions de temps naturelles — les périodes du jour et de l'année: l'aube, le matin, le soir, le printemps, l'été... Ces successions périodiques n'évoquent pas seulement et directement le temps, mais marquent en premier lieu certains phénomènes qui, s'effectuant dans le temps, par leur présence le rendent connu et l'identifient (l'aube = temps correspondant au lever du soleil; l'été = temps de la chaleur et de l'épanouissement de la végétation). Dans ces cas-là la présence du mot-actualisateur n'est pas nécessaire pour que la précision du moment de l'action puisse avoir lieu (cf.: *il part le matin, il revient au printemps*).

Les noms des fêtes, désignant les jours auxquels on rattache le souvenir d'un événement (Noël, Pentecôte...) marquent des points dans le temps identifiés selon un critère conventionnel. Ces noms-là évoquent non seulement le moment de la célébration d'une fête, mais aussi les différentes circonstances qui l'accompagnent (cf. § 4). Par conséquent, la précision du moment de l'action est dans ces cas-là de caractère indirect.

On peut, enfin, déterminer le moment de l'action en le renvoyant à un événement connu. Dans les langues slaves cet événement est marqué par la forme casuelle accompagnée d'une préposition (par ex.: *pomirili su se na polasku* = ils se sont réconciliés au moment du départ). Dans ces cas-là la détermination du moment de l'action est indirecte.

Le temps a toujours une durée. Il faudrait donc s'attendre à ce que la notion de temps soit toujours conçue comme ayant une dimension linéaire. Pour la forme casuelle de type dynamique cette conception est obligatoire, mais elle ne l'est pas pour la forme casuelle de type statique (cf. § 5). On ne pense jamais à la durée du temps quand on parle du lundi par exemple, parce que déjà en marquant un jour par son nom l'on donne au moment de son identification conventionnelle une pertinence particulière, même exclusive. C'est différent, néanmoins, si l'on parle, par exemple, d'une période de temps. Dans ce cas-là l'on est toujours conscient d'une certaine longueur de temps, ce qui s'explique par la nature complexe de la catégorie nommée „période” laquelle, ne donnant pas de prévalence à aucun des moments qui la caractérisent, permet de les prendre tous en considération. Il ne dépend dans ces cas-là que de la situation donnée pour que la conception linéaire du temps devienne, ou ne devienne pas pertinente (cf. § 5).

L'étude du système des cas [signifiant la localisation du temps en serbocroate suivant les critères: „dynamique — non dynamique”, „linéaire — non linéaire”, a amenée l'auteur aux conclusions suivantes.

Dès les temps historiques les plus reculés on distingue en serbocroate parmi les cas de localisation temporelle statique employés sans prépositions, l'accusatif et le génitif. Le locatif, qui faisait membre du même système à l'époque préhistorique des langues slaves, se trouve aux débuts de l'histoire du serbocroate déjà réduit à des formes isolées et adverbialisées (cf. § 29). Un tel phénomène atteste que le processus de restriction que subit le système des cas de localisation temporelle statique dès les temps du slave commun était déjà dans une phase avancée. Ce processus touche à ce moment-là à sa fin, laissant dans la langue serbocroate le génitif comme seul cas non prépositionnel ayant la faculté de marquer la localisation statique du temps.

Prenant en considération les phénomènes définis dans la langue serbocroate, ainsi que les principes qui les conditionnent, on parvient à une reconstruction du système primordial constitué par les trois cas mentionnés: le locatif, l'accusatif et le génitif.

La fonction principale de ces trois cas étant l'identification du point dans le temps qui correspond au moment de l'action, les noms qu'ils marquaient étaient le plus souvent suivis d'un déterminant-identificateur. Leur emploi ne dépendait nullement de la présence d'un

déterminant dans un seul cas: quand ils désignaient une notion de temps conçue comme constamment identifiée.

La fonction primordiale du locatif était d'identifier le temps prenant en considération sa dimension linéaire (cf. § 28). Une telle constatation est suggérée, d'un côté, par les formes de ce cas survécues comme adverbies dans les langues slaves, et, d'un autre côté, par le fait qu'on trouve depuis les premiers temps historiques jusqu'à nos jours cette même signification propre au locatif prépositionnel.

L'accusatif non prépositionnel servait à identifier le temps, rien de plus, ce qui veut dire qu'en comparaison avec le locatif et le génitif c'était un cas de signification large et non marquée (cf. § 17).

Déjà vers la fin de l'époque préhistorique l'accusatif dans la langue serbocroate était obligatoirement accompagné d'un actualisateur. Ce phénomène doit être le résultat d'une évolution assez naturelle. La fonction d'identification est telle, qu'elle exige souvent la présence d'un actualisateur. Il semble naturel qu'une position syntaxique se montrant souvent obligatoire, devienne avec le temps indispensable.

L'emploi de l'accusatif temporel était fréquent dans le vieux serbocroate. Dans la langue moderne cet accusatif est devenu une catégorie à demi adverbialisée, ce qui est attesté par son emploi très restreint (cf. § 24).

Certains emplois du vieux génitif slave non prépositionnel et marquant le temps suggèrent aux différents auteurs l'idée que la fonction primordiale de ce cas était l'identification temporelle avec considération du moment partitif et de la conception linéaire du temps (cf. § 9).

Il paraît certain que déjà dans les temps préhistoriques de l'évolution du serbocroate le génitif temporel était devenu obligatoirement uni à un actualisateur (ce qui peut être un indice concernant ses relations avec l'accusatif). Le manque de formes anciennes du génitif syntaxiquement libre parmi les adverbies slaves porte à supposer qu'il faut ou bien donner raison à ceux qui estiment le génitif comme relativement nouveau membre du système des cas signifiant le temps, ou bien admettre que son emploi primordial et spécifique n'était pas de longue durée.

Dans les temps historiques du serbocroate on trouve le génitif côte à côte avec l'accusatif, dans la même position syntaxique, avec la même fonction. Mais au début la fréquence de son emploi était très restreinte en comparaison avec l'accusatif (cf. § 23). Néanmoins, vers le commencement de l'époque du serbocroate moderne

la fréquence de son emploi augmente aux dépens² de l'accusatif. Aujourd'hui il devient le dernier représentant de l'ancien système des cas non prépositionnels signifiant le temps.

Il faut, selon l'auteur, chercher l'explication de tous ces phénomènes dans les faits suivants.

Pour tous les cas caractérisés comme catégories de localisation temporelle statique, le moment essentiel en est la fonction de l'identification du temps. Les distinctions: linéaire — non linéaire, partitif — non partitif sont en général de valeur subjective, dépendantes le plus souvent de notre point de vue, c'est à dire flottantes et imprécises. On peut supposer que les deux cas marqués selon la considération de telles distinctions — le génitif resp. le locatif — étaient souvent remplacés par l'accusatif, cas non marqué envers eux et de signification assez large pour couvrir leurs champs sémantiques, assez ambigu et par cela même incertains. La diminution sensible de la nuance spécifique au génitif resp. au locatif — qui ne tardait pas à s'effectuer — rangeait ces cas à côté de l'accusatif comme catégories signifiant simplement l'identification du temps. Le locatif a cessé bientôt d'être membre du système des cas non prépositionnels marquant le temps. Quant au génitif, égalisé par sa fonction à l'accusatif, il a montré dans la langue serbocroate une vitalité particulière. Etant lié obligatoirement à l'actualisateur dans différentes situations (cf. les emplois qualitatifs et possessifs) le génitif a eu donc plus de possibilités que l'accusatif pour devenir aussi dans la situation temporelle syntaxiquement marqué comme cas dépendant de l'actualisateur.

Dans le serbocroate moderne il n'y a pas de cas signifiant la localisation statique du temps qui soit syntaxiquement libre: ou bien la forme casuelle est accompagnée d'un déterminant (le génitif) ou bien d'une préposition (l'accusatif et le locatif).

Milka Ivić